

NN31545.1157

TA 1157 ^{II}

november 1979

Instituut voor Cultuurtechniek en Waterhuishouding
Wageningen

ASPECTEN VAN VERSTEDELIJING IN LANDELIJKE GEBIEDEN;

EEN VERKENNING

ir. E.J. Verweij

**BIBLIOTHEEK
STARINGSBLOEM**

Nota's van het Instituut zijn in principe interne communicatiemiddelen, dus geen officiële publikaties.

Hun inhoud varieert sterk en kan zowel betrekking hebben op een eenvoudige weergave van cijferreeksen, als op een concluderende discussie van onderzoeksresultaten. In de meeste gevallen zullen de conclusies echter van voorlopige aard zijn omdat het onderzoek nog niet is afgesloten.

Bepaalde nota's komen niet voor verspreiding buiten het Instituut in aanmerking.

ISBN 119446-03

I N H O U D

	Blz.
1. INLEIDING	1
2. HET ONDERSCHIED STEDELIJK-LANDELIJK, BEGRIPPEN EN CIJFERS	3
2.1. Verstedelijkte en landelijke gemeenten	3
2.2. Gemeenten naar urbanisatiegraad	7
2.3. Kernen en verspreide bebouwing	14
3. TWEDE WONINGEN	18
3.1. Algemeen	18
3.2. Ontwikkeling en ruimtelijke spreiding	20
3.3. Leegstand en tweede woningen	23
4. FUNKTIEVERANDERING VAN LANDELIJKE BEBOUWING; 'VERBORGEN SUBURBANISATIE'	28
5. WOONWENSEN	32
5.1. Algemeen	32
5.2. NSS-onderzoek 1971	32
5.3. CBS-leefsituatie-onderzoek 1974 en 1977	38
5.4. PSC-TNO-onderzoek, 1978	40
5.5. Samenvatting	49
6. SPREIDING VAN STEDELIJKE BEDRIJVIGHEID	51
6.1. Algemeen	51
6.2. Verandering van lokatiefactoren	51
6.3. Bedrijfsmigratie; gemeenten van herkomst en bestemming naar urbanisatiegraad	54
7. SAMENVATTING	56
LITERATUUR	59

1. INLEIDING

In de afgelopen jaren heeft het verschijnsel verblijfsrecreatie, in de diverse vormen waarin zich dit voordoet, een belangrijke plaats ingenomen in het onderzoeksprogramma van de afdeling Bewoning Landelijke Gebieden van het ICW. Een eerste afronding van dit type onderzoek alsmede de afsluiting van het onderzoek 'Streekdorpen en lintbebouwing in de provincie Groningen' leek een goede aanleiding tot bezinning over de vraag welk nieuw te ontameren onderzoek op de afdeling Bewoning prioriteit verdient.

Daartoe werd een kort verkennend onderzoek uitgevoerd naar verschijnselen van verstedelijking zoals deze zich voordoen in landelijke gebieden, in het bijzonder waar het de diverse aspecten van bewoning betreft.

Onderhavige nota bevat de resultaten van de uitgevoerde verkenning. Voor sommige onderdelen bood eerder uitgevoerd onderzoek door de afdeling Bewoning aanknopingspunten - met name geldt dit voor het verschijnsel 'tweede woning'. Voor het overige bestaat de verkenning uit literatuurstudie en verzameling en interpretatie van statistisch materiaal.

Naast deze verkenning zijn ten behoeve van een afstemming van het onderzoek op vragen welke leven in de praktijk van landinrichting en ruimtelijke ordening gesprekken gevoerd met vertegenwoordigers van de Centrale Directie van de Landinrichtingsdienst en vier Directies Landinrichting, Grond- en Bosbeheer, te weten Noord-Brabant, Zuid-Holland, Groningen en Gelderland, medewerkers van de Provinciale Planologische Diensten in deze vier provincies, alsmede van het Landbouw-Economisch Instituut, afdeling Structuuronderzoek. De verslagen van deze gesprekken zijn weergegeven in een aparte nota (VERWEIJ, 1979).

Gegeven enerzijds het verkennend karakter van de studie en anderzijds het doel van deze verkenning, namelijk op korte termijn komen tot een prioriteitsstelling in het onderzoeksprogramma, was volledigheid in de beschrijving en inventarisatie niet mogelijk en niet noodzakelijk. In het eerste gedeelte worden enige begrippen besproken en cijfers gepresenteerd, welke van belang zijn voor een onderscheid tussen landelijke en stedelijke gebieden (hoofdstuk 2). Vervolgens wordt afzonderlijk ingegaan op enige bijzondere vormen van verstedelijking. Allereerst het gebruik van bestaande of nieuw gebouwde woningen in het landelijk gebied voor rekreatief verblijf: de 'tweede woningen' (hoofdstuk 3). Vervolgens het in gebruik nemen van oorspronkelijke plattelandseigen bebouwing door niet-landelijk gebonden huishoudens voor permanente bewoning (hoofdstuk 4). Enige landelijke woonwensenonderzoeken worden besproken teneinde na te gaan welke trends in de bevolkingsspreiding over landelijke en stedelijke gebieden te verwachten zijn op grond van voorkeuren van de huishoudens (hoofdstuk 5). Het verstedelijkingsproces, zoals zich dit voltrekt in landelijke gebieden, beperkt zich echter niet tot het wonen; in het kort wordt ingegaan op veranderingen in het vestigingspatroon van bepaalde vormen van bedrijvigheid, oorspronkelijk gekenmerkt door een bij uitstek stedelijk grondgebruik (hoofdstuk 6).

2. HET ONDERSCHIED STEDELIJK-LANDELIJK, BEGRIPPEN EN CIJFERS

2.1. Verstedelijkte en landelijke gemeenten

De RPD onderscheidt in een voorstudie van de Nota Landelijke Gebieden, uitgaande van het statistisch materiaal dat jaarlijks per gemeente beschikbaar komt, 'verstedelijkte' en 'landelijke' gemeenten (RPD, 1977, pag. 16 e.v.).

Verstedelijkte gemeenten worden daarbij gedefinieerd als gemeenten met meer dan 10 000 inwoners én een bevolkingsdichtheid van meer dan 300 inwoners/km². Bovendien worden hiertoe die gemeenten gerekend, welke op basis van de Structuurschets voor de Verstedelijking een snelle groei zullen doormaken.

In de Structuurschets voor de Verstedelijking (Derde Nota R.O., 1977) werden als groeistad aangeduid: Breda, Helmond, Zwolle en Groningen, terwijl Bergen op Zoom en Roosendaal genoemd werden als plaatsen waar aanwijzing tot groeistad mogelijk is. Naast de groeikernen met een aflopende taakstelling, werden als groeikern aangeduid: Alkmaar, Hoorn, Purmerend, Zoetermeer, Spijkennisse, Lelystad, Almere en Houten. Aanwijzing tot groeikern is mogelijk voor Pijnacker-Nootdorp en Duiven-Westervoort.

Na de behandeling in de Kamer zijn deze - mogelijke - taakstellingen vervallen voor Purmerend en Pijnacker-Nootdorp, terwijl Haarlemmermeer en Leidschendam (eventueel in samenhang met een verhoogde taakstelling voor Zoetermeer) als nieuwe mogelijke groeikernen worden genoemd.

Tabel 1 laat zien dat het deel van de Nederlandse bevolking, wonend in landelijke gemeenten, in 1975 4% meer bedroeg dan in 1960. De landsdelen Noord en Zuidwest wijken met een - lichte - teruggang af van dit landelijke beeld.

Naast het algemene verschijnsel in alle landsdelen van trek uit de stad naar de landelijke gebieden wordt de bevolkingsverschuiving van stedelijke naar landelijke gemeenten veroorzaakt door een migratiestroom uit de verstedelijkte landsdelen.

De cijfers uit tabel 1 illustreren de sterke mate van verstedelijking in landsdeel West, waar in 1975 23% van de bevolking in landelijke gemeenten woont tegenover 42% in geheel Nederland.

Tabel 1. Bevolking van de landelijke gebieden in procenten van de totale bevolking per landsdeel in 1960, 1971 en 1975

Jaar (1)	Landsdelen					Nederland (7)
	noord (2)	oost (3)	west (4)	zuidwest (5)	zuid (6)	
1960	66	58	19	88	46	38
1971	64	58	22	87	48	41
1975	65	59	23	86	50	42

Bron: RPD, 1977

Deze cijfers krijgen extra betekenis, wanneer de leeftijdsopbouw van de bevolking hierbij betrokken wordt. De bevolkingsverschuiving van stedelijke naar landelijke gebieden gaat gepaard met een verandering in de leeftijdsopbouw in deze gebieden; het algemene verschijnsel van daling van het aantal jeugdigen zet in stedelijke gebieden sterker door dan in landelijke gebieden; zie tabel 2.

Reeds in de jaren '60 groeide de bevolking in de landelijke gebieden in Nederland bijna tweemaal zo snel als in stedelijke gebieden. Zoals uit tabel 3 blijkt is deze tendens in de eerste helft van de jaren '70 aanzienlijk versterkt: het groeipercentage van de bevolking in landelijke gebieden is dan 7 maal zo hoog als dat in stedelijke gebieden.

Daar in 1971 41% van de bevolking in landelijke gebieden woont (tabel 1), betekent een en ander dat ruim 80% van de totale nederlandse bevolkingsgroei in de periode 1971-1975 plaats vindt in de als 'landelijk' aangemerkte gemeenten. Dit, ondanks de immigratieoverschotten in de stedelijke gebieden uit het Middellandse Zeegebied en Suriname.

Het gemiddeld jaarlijks groeipercentage in de periode 1960-1975 voor de landelijke gebieden is, onderscheiden naar een aantal groeicategorieën, voor 43 regio's in kaart gebracht in fig. 1 (regio-indeling volgens gemeentegrenzen door RPD).

Tabel 2. Leeftijdsopbouw van de bevolking van de landelijke gebieden in 1960, 1971 en 1975 in procenten

Gebieden (1)	Leeftijdsopbouw				Totaal (6)	
	< 20 (2)	20-44 (3)	45-64 (4)	> 64 (5)		
Nederland						
Stedelijke gebieden	1960	36,9	33,2	21,1	8,8	100
	1971	33,6	34,5	21,2	10,8	100
	1975	31,8	35,6	21,1	11,6	100
Wijziging	1960-1975	-5,1	+2,4	-	+2,8	

Landelijke gebieden	1960	41,3	31,7	18,5	8,5	100
	1971	38,9	33,4	18,2	9,5	100
	1975	37,4	34,9	18,1	9,6	100
Wijziging	1960-1975	-3,9	+3,2	-0,4	+1,1	

Bron: RPD, 1977

Tabel 3. Bevolkingsgroei van de landelijke gebieden in 1960-1975, uitgesplitst in 1960-1971 en 1971-1975, in procenten gemiddeld per jaar

Landsdeel	Periode		
	1960-1971	1971-1975	1960-1975
Nederland, totaal	1,2	1,0	1,1
stedelijke gebieden	0,9	0,3	0,7
landelijke gebieden	1,7	2,1	1,8
w.v. noord	0,75	1,6	1,0
oost	1,7	1,8	1,7
west	2,2	2,3	2,2
zuidwest	1,0	1,1	1,0
zuid	1,9	2,45	2,1

Bron: RPD, 1977

Gemiddelde groei per jaar in de periode 1960-1975 per regio

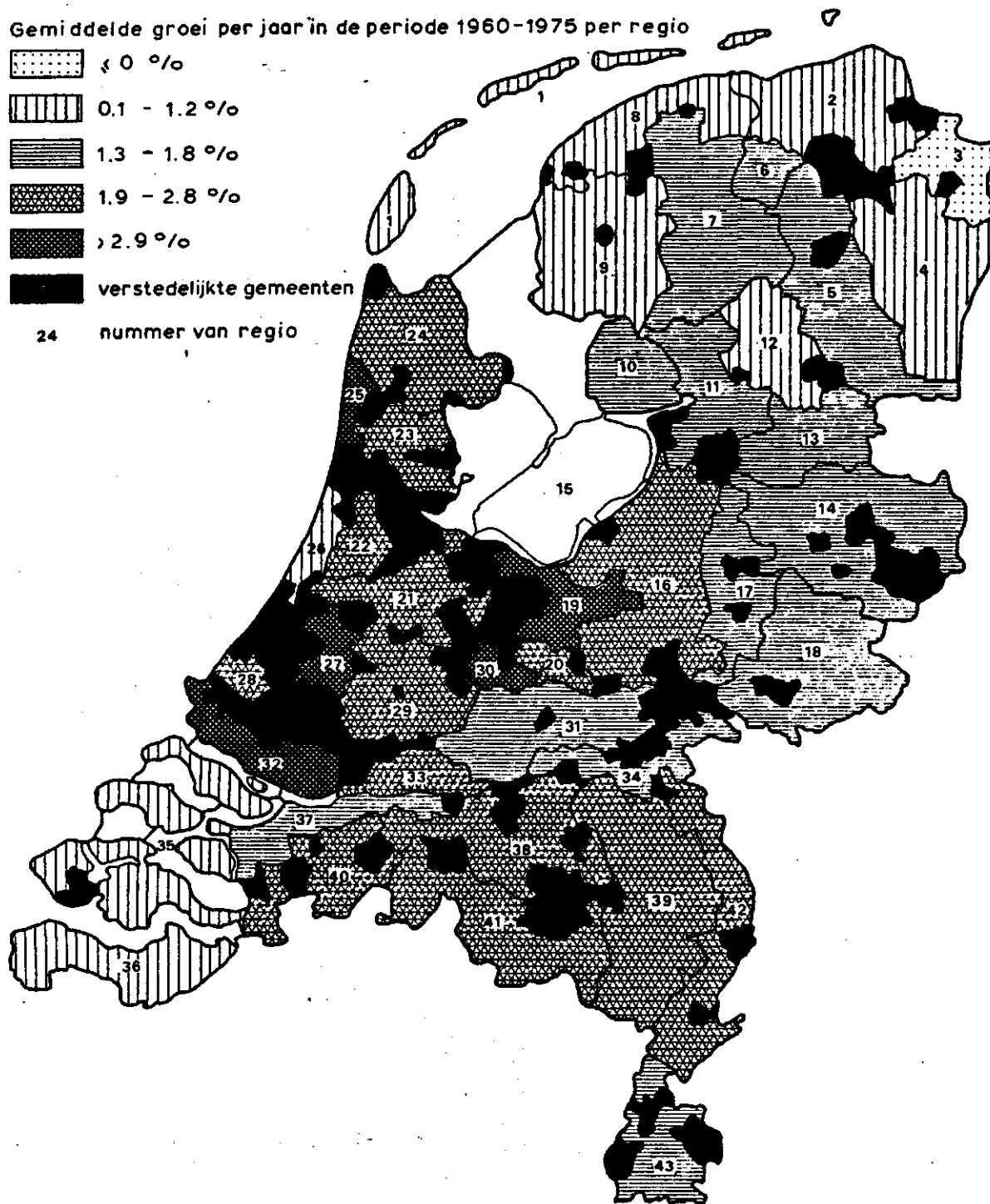
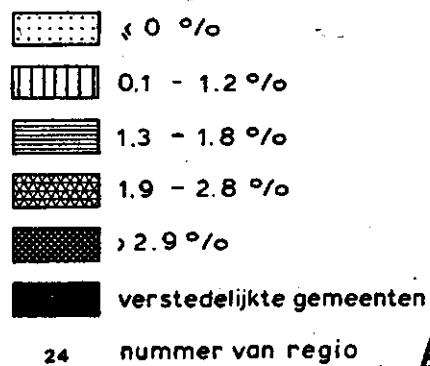

Fig. 1. Gemiddelde bevolkingsgroei per jaar in de periode 1960-1975 per regio

Bron: RPD, 1977

Slechts in één landelijk-gebied-regio, het Oldambt (nr 3), is deze gemiddelde groei negatief geweest. Vergeleken met het gemiddeld jaarlijks groeipercentage in Nederland over dezelfde periode (1,1%), blijken 34 van de 43 landelijke regio's boven dit nationale groeipercentage te liggen.

De hoogste groei kwam voor in de regio's Gelderse Vallei en Kleine Ring (resp. nr 19 en nr 27) met beide 3,4%, Voorne-Putten en Hoekse Waard (nr 32) met 3,2% en Noord-Kennemerland (nr 25) met 2,9% groei.

In hoeverre de groei in de diverse regio's terug te voeren is op de natuurlijke aanwas dan wel een binnenkomend migratie-overschot is weergegeven in fig. 2.

In genoemde regio's met de hoogste groeipercentages is meer dan 45% van de groei gerealiseerd door migratie; migratiesaldi, welke meer dan 45% van de totale groei uitmaken, zijn te vinden dichtbij de grote stedelijke concentraties in het westen en bij de aantrekkelijke natuurgebieden, de Utrechtse Heuvelrug en de Veluwe.

De RPD tekent hierbij aan dat dit vestigingsoverschot in een aantal van deze regio's aanzienlijk afgenomen is - Veluwe (nr 16), Noord-Kennemerland (nr 25) en Kleine Ring (nr 27) -, maar in het merendeel van deze regio's hoog gebleven c.q. verder toegenomen is.

2.2. G e m e e n t e n n a a r u r b a n i s a t i e g r a a d

Het CBS geeft jaarlijks een overzicht van de bevolking in gemeenten, onderscheiden naar 'urbanisatiegraad'.

Met ook de gemeente als classificatie-eenheid wordt hier een onderscheid gemaakt naar 12 categorieën; in plaats van de aanduiding landelijk of stedelijk ontstaat zo een meer gedifferentieerde schaal, welke de mate van stedelijkheid c.q. landelijkheid aangeeft. Bovendien wordt in plaats van het gebruik van een enkelvoudig criterium (inwonertal, al dan niet in combinatie met dichtheidscijfers), uitgegaan van een combinatie van verschillende criteria (CBS, 1964).

Aandeel van het migratiesaldo in de totale groei

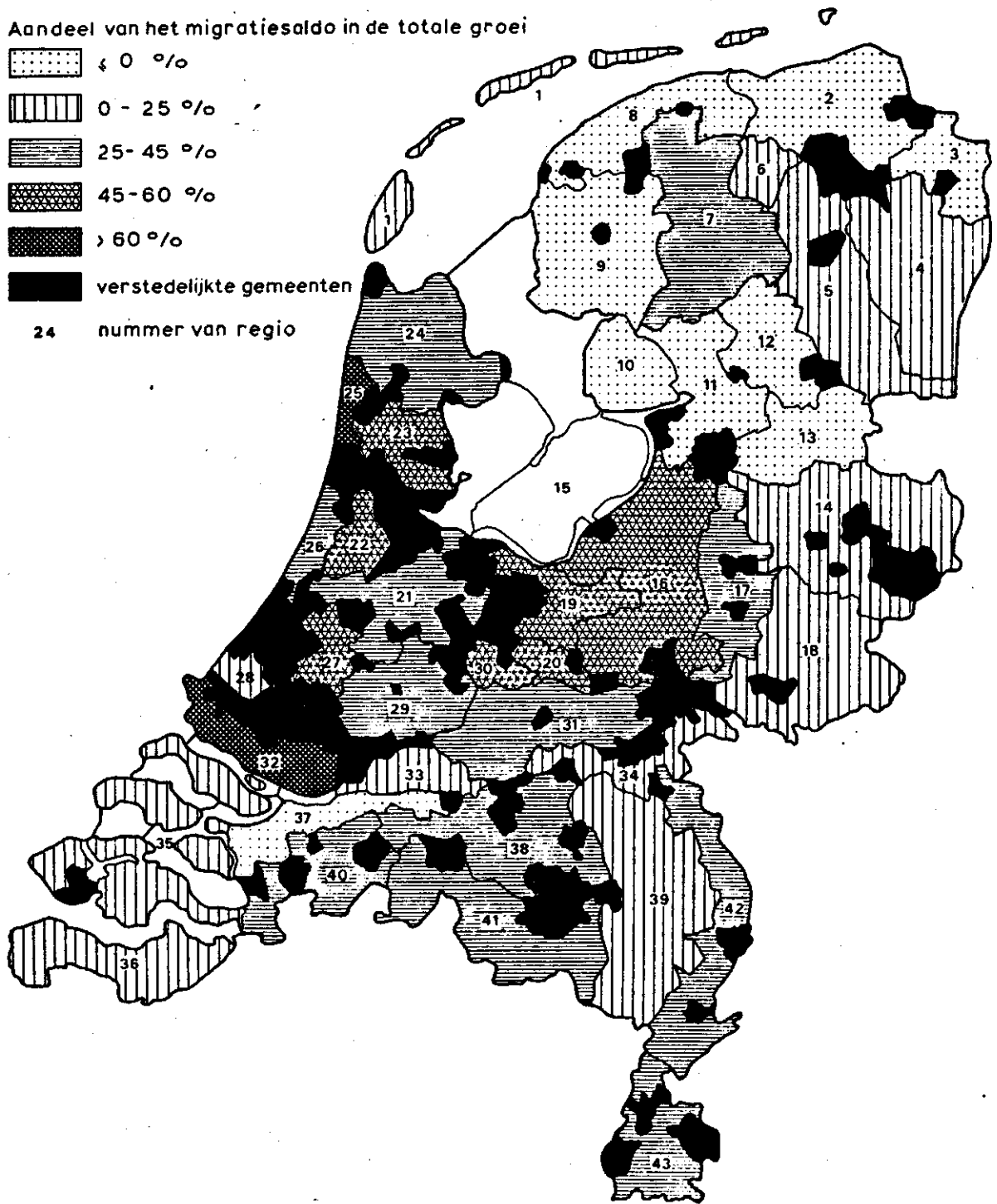
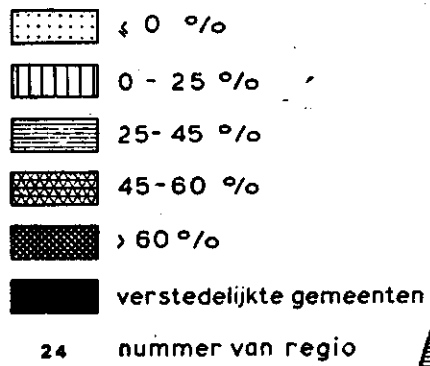

Fig. 2. Aandeel van het migratiesaldo in de totale bevolkingsgroei per regio, gemiddeld over de periode 1961-1973

Bron: RPD, 1977

De belangrijkste criteria zijn:

- percentage van de mannelijke beroepsbevolking, werkzaam in de agrarische sector;
- inwonertal van de grootste woonkern;
- bevolkingsdichtheid;
- percentage woonforensen onder de mannelijke beroepsbevolking.

In totaal worden twaalf categorieën onderscheiden:

<u>Plattelandsgemeenten</u>		<u>Gemeenten met een stedelijk karakter</u>	
50,0% en meer agrarische beroepsbevolking	A1	Plattelandstadsjes (stedel. woonkern 2 000 - 9 999 inwoners)	C1
40,0 - 49,9% agrarische beroepsbevolking	A2	Kleine steden (stedel. woonkern 10 000 - 29 999 inwoners)	C2
30,0 - 39,9% agrarische beroepsbevolking	A3	Middelgrote steden:	
20,0 - 29,9% agrarische beroepsbevolking	A4	stedel. woonkern 30 000 - 49 999 inw.	C3
		stedel. woonkern 50 000 - 99 999 inw.	C4
<u>Verstedelijkte plattelandsgemeenten</u>		Grote steden (stedel. woonkern 100 000 en meer inwoners) 3)	C5
Gemeenten met minder dan 20,0% mann. agrarische beroepsbevolking:			
grootste woonkern minder dan 5 000 inw.	B1		
grootste woonkern 5 000 - 29 999 inw.	B2		
Specifieke forensengemeenten (stadsrandgemeenten, tuinsteden, -dorpen e.d. met meer dan 30% overwegend allochtone woonforensen onder mann. beroepsbevolking)	B3		

De 12 categorieën zijn samengevoegd tot 3 hoofdgroepen:

- A. plattelandsgemeenten,
- B. verstedelijkte plattelandsgemeenten en
- C. gemeenten met een stedelijk karakter.

Het onderscheid tussen verstedelijkte en landelijke gemeenten volgens de RPD sluit niet aan op deze CBS-indeling naar urbanisatiegraad. Voor de hoofdcategorie C, stedelijke gemeenten, geldt weliswaar eveneens als voor 'verstedelijkte gemeenten' (RPD) een minimumdichtheid van 300 inwoners/km² over het totale gemeente territorium als één van de criteria, maar wordt - naast andere maatstaven - in plaats van de totale gemeentebevolking van minimaal 10 000 inwoners (RPD) het inwonertal van de woonkern, waar tenminste 70% van de gemeentelijke bevolking gehuisvest moet zijn, als tweede criterium gehanteerd; de subcategorieën C₂ tot en met C₅ van de categorie 'Stedelijke gemeenten' tellen meer dan 10 000 inwoners in de woonkern. In 1971 vertegenwoordigen de subcategorieën C₂ tot en met C₅ te zamen een bevolkingsaandeel van ca. 50%, terwijl het bevolkingsaandeel van 'verstedelijkte gemeenten' (RPD) 59% bedraagt (tabel 1).

Hoewel door het CBS jaarlijks cijfers worden gepubliceerd voor de gemeentegroepen naar urbanisatiegraad, is indeling van de gemeenten naar urbanisatiegraad alleen mogelijk op basis van volkstellings-

gegevens (de eerste indeling naar urbanisatiegraad door het CBS is gebaseerd op de volkstelling 1947). Verschuivingen van gemeenten naar andere categorieën in de classificatie blijken zodoende pas bij de eerstvolgende volkstelling.

2.2.1. Aantallen gemeenten

De verdeling van de aantallen gemeenten naar urbanisatiegraad is voor de twee volkstellingsjaren 1960 en 1971 weergegeven in tabel 4. Ten einde de tussentijdse invloed van gemeentesamenvoegingen, grensveranderingen en dergelijke te elimineren is uitgegaan van gemeenteaantal en -situatie per 1 januari 1977.

Tabel 4. Aantal gemeenten in Nederland per 1 januari 1977, onderscheiden naar respectievelijk urbanisatiegraad in 1960 en 1971.

Urbanisatiegraad	Aantal gemeenten		Verschil 1971-1960
	1960	1971	
Plattelandsgemeenten			
A ₁	70	2	- 68
A ₂	131 ¹⁾	9	-122
A ₃	164 ²⁾	65 ¹⁾²⁾	- 99
A ₄	127	183 ¹⁾²⁾	+ 56
Totaal A	492	259	-233
Verstedelijkte plattelandsgemeenten			
B ₁	107	228	+121
B ₂	84	106	+ 22
B ₃	50	129	+ 79
Totaal B	241	463	+222
Gemeenten met stedelijk karakter			
C ₁	31	28	- 3
C ₂	37	43	+ 6
C ₃	11	16	+ 5
C ₄	16	18	+ 2
C ₅	14	15	+ 1
Totaal C	109	120	+ 11
Totaal A, B en C	842	842	

BRON: CBS

- 1) incl. de gemeente Dronten, nog niet provinciaal ingedeeld
 2) incl. het Openbaar Lichaam 'De Zuidelijke IJsselmeerpolders', nog niet provinciaal ingedeeld

Opvallend is de teruggang van het aantal plattelandsgemeenten, categorie A, tot iets meer dan de helft van het aantal in 1960. Telde de subcategorie A₁, plattelandsgemeenten met 50% of meer van de beroepsbevolking in de agrarische sector, in 1960 nog 70 gemeenten, in 1971 is dit aantal gereduceerd tot niet meer dan 2 gemeenten (Katwoude en Vlist). Van de 492 A-gemeenten in 1960 zijn er in 1971 231 doorgeschoven naar categorie B, verstedelijkte plattelandsgemeenten, terwijl er 2 uitgegroeid zijn tot stedelijke gemeenten, categorie C.

Met name tengevolge van de daling van het aantal werkzame personen in de landbouw heeft een doorschuiving plaatsgevonden naar categorie B, verstedelijkte plattelandsgemeenten; het aantal gemeenten in deze hoofdcategorie geeft een groei te zien van 90%, terwijl het aantal stedelijke gemeenten, categorie C, met 10% is gegroeid. Onmiskenbaar tekent zich het proces van verstedelijking af.

Het aandeel van de suburbanisatie blijkt uit de groei van het aantal specifieke forensengemeenten, subcategorie B₃, van 50 in 1960 tot 129 in 1971. Van deze nieuwe forensengemeenten behoorden er 51 oorspronkelijk tot de plattelandsgemeenten terwijl 29 reeds deel uitmaakten van de groep verstedelijkte plattelandsgemeenten (de subcategorieën B₁ en B₂).

2.2.2. Bevolkingsaantallen

Vervolgens is het de vraag hoe, uitgaande van de diverse urbanisatiecategorieën, een en ander zich vertaalt in bevolkingsaantallen. Daartoe is in tabel 5, op basis van de gemeentegroepering naar urbanisatiegraad in 1960, de spreiding van de bevolking over de diverse categorieën vanaf 1960 voor een aantal jaren in beeld gebracht. Voor de jaren na 1960 geven de cijfers dus uitdrukkelijk niet de bevolkingsspreiding weer over de urbanisatiecategorieën in dat betreffende jaar; het is de bevolkingsspreiding in dat jaar over de gemeenten, welke in 1960 een bepaalde graad van urbanisatie bezaten. Ook uit deze bevolkingscijfers spreekt de verstedelijking van het landelijk gebied. Er is sprake van een aanzienlijke toename van het bevolkingsaandeel van een brede middengroep van gemeenten, welke in 1960 behoren tot:

Tabel 5. Procentuele verdeling van de bevolking voor een viertal jaren vanaf 1960 over gemeenten, ingedeeld naar urbanisatiegraad per 31 mei 1960. Het omkaderde deel betreft de gemeenten waar in de betreffende 5-jaarlijkse periode het bevolkingsaandeel is toegenomen

Gemeentegroepen naar urbanisatiegraad 31 mei 1960	1960	1965	1970	1975
Plattelandsgemeenten				
A ₁	2,90	2,78	2,61	2,66
A ₂	5,42	5,25	5,18	5,34
A ₃	7,38	7,44	7,92	8,34
A ₄	6,09	6,12	6,25	6,82
Totaal A	21,79	21,59	21,95	23,15
Verstedelijkte plattelandsgemeenten				
B ₁	4,42	4,55	4,68	4,89
B ₂	11,24	11,77	12,43	13,32
B ₃	7,10	7,69	8,15	8,35
Totaal B	22,75	24,01	25,25	26,56
Gemeenten met stedelijk karakter				
C ₁	2,11	2,24	2,38	2,49
C ₂	6,63	6,86	7,38	7,70
C ₃	4,39	4,47	4,52	4,02
C ₄	11,24	11,08	10,95	9,88
C ₅	31,09	29,75	27,57	26,20
Totaal C	55,46	54,10	52,79	50,29
NEDERLAND	100,00 (= 11 454 775)	100,00 (= 12 207 120)	100,00 (= 12 953 731)	100,00 (= 13 596 655)

Bron: CBS

- de categorie plattelandsgemeenten met minder dan 40% van de beroepsbevolking werkzaam in de agrarische sector (A₃ en A₄);
- de middencategorie bestaande uit de verstedelijkte plattelandsgemeenten (B₁, B₂ en B₃);
- de stedelijke gemeenten met een woonkern met minder dan 50 000 inwoners (C₁, C₂ en C₃).

Deze groei gaat ten koste van het bevolkingsaandeel van de gemeenten, in 1960 behorend tot:

- de plattelandsgemeenten met meer dan 40% van de beroepsbevolking werkzaam in de agrarische sektor (A_1 en A_2);
- de stedelijke gemeenten met woonkernen met meer dan 50 000 inwoners (C_4 en C_5).

Tabel 6. Bevolkingsdichtheid (aantal inwoners/km²) per gemeentekategorie; gemeentengroepering naar urbanisatiegraad per 31 mei 1960. In het gedeelte boven de stippellijn is sprake van een toename van de dichtheid in de betreffende 5-jaarlijkse periode (Bron: CBS)

Gemeentegroepen naar urbanisatiegraad 31 mei 1960	Aantal inwoners/km ²		
	1965	1970	1975
Plattelandsgemeenten			
A_1	88	92	105
A_2	104	112	121
A_3	122	128	145
A_4	171	193	222
Totaal A	121	130	147
Verstedelijkte plattelandsgemeenten			
B_1	279	308	354
B_2	319	360	384
B_3	696	793	875
Totaal B	373	421	457
Gemeenten met stedelijk karakter			
C_1	480	541	624
C_2	775	758	768
C_3	1742	1695	1596
C_4	1599	1513	1292
C_5	3838	3443	2934
Totaal C	1768	1648	1519
NEDERLAND	365	383	402

Na 1970 tekent deze verstedelijking van de relatief landelijke gemeenten zich nog scherper af: alle oorspronkelijke plattelandsgemeenten A₁ tot en met A₄ zien het bevolkingsaandeel stijgen, terwijl daling zich nu voordoet in stedelijke gemeenten welke oorspronkelijk een woonkern bezaten met meer dan 30 000 in plaats van 50 000 inwoners (C3, C4 en C5). Zoals uit Tabel 6 blijkt, gaat dit gepaard met afnemende woondichtheden in de meest stedelijke gemeenten, terwijl in de overige categorieën, inclusief alle plattelandsgemeenten, de bevolkingsdichtheid blijft toenemen: terwijl groei van het bevolkingsaandeel zich pas na 1970 voordoet in alle categorieën plattelandsgemeenten leidt de absolute bevolkingsgroei vanaf 1960 in deze gemeenten tot verdere verdichting over de gehele periode na 1960.

2.3. Kernen en verspreide bebouwing

Cijfers op het niveau van gemeenten zijn veelal te globaal voor een onderscheid tussen kenmerkende stedelijke dan wel landelijke eigenschappen van kleinere gebiedseenheden: een gemeente telt veelal meerdere woonkernen binnen haar territorium. Slechts 184 van de 868 gemeenten in Nederland in 1971 bestonden uit één kern, zie Tabel 7.

Tabel 7. Gemeenten naar aantal kernen en inwonertal, 1971

Aantal inwoners per gemeente	Aantal kernen per gemeente									Totaal
	1	2	3	4	5	6	7	8	> 8	
0- 2 000	53	43	19	6	5	2	1	1	0	130
2 000- 5 000	52	51	51	33	32	20	11	7	14	271
5 000-10 000	31	37	28	32	20	20	14	7	24	213
10 000-20 000	19	17	22	21	13	12	7	5	29	145
20 000-50 000	21	9	7	9	2	3	4	5	13	73
>50 000	8	7	5	4	3	1	0	2	7	36
Totaal	184	164	132	105	74	58	37	27	87	868

Bron: V.T. 1971, volgens bewerking RPD (ZIJP en de gemeenten Amsterdam en Rotterdam ontbreken)

Het verdient dan ook veelal de voorkeur uit te gaan van statistisch materiaal op het niveau van kernen en verspreide bebouwing (gelegen buiten de bebouwde kom van kernen). Aangezien echter alleen de volkstellingsgegevens hierover op landelijke schaal gegevens verschaffen, moet in veel gevallen worden volstaan met cijfers per gemeente.

Wordt de bevolking, woonachtig in landelijke gebieden, gelijkgesteld aan de som van de inwonertallen van kleine kernen en verspreide bebouwing dan vraagt het begrip 'kleine kernen' nadere precisering.

Ondanks het veelvuldig gebruik van het begrip kleine kern bestaat hiervoor geen eensluidende definitie. Zo worden afhankelijk van de probleem- en doelstelling of de beschikbaarheid van statistisch materiaal in de veelheid van literatuur en beleidsstukken over dit onderwerp verschillende bovengrenzen gehanteerd voor de inwonertallen van 'kleine kernen': 10 000 inwoners (GROOT, 1972), 4000 (PSC-RU Groningen en ICW, 1979), 3000 (MAATMAN, studienota CRM, 1975), terwijl in de Beleidsnota Kleine Kernen van de Provincie Groningen het grootste dorp dat nog tot de kleine kernen wordt gerekend 1630 inwoners telde in 1971 (PROVINCIE GRONINGEN, 1978).

Het aandeel van de bevolking, woonachtig in landelijke gebieden, beschouwd als de som van de bevolking van kleine kernen bij een bovengrens van 4000 inwoners en de bewoners van verspreide bebouwing bedroeg in 1971 26,3%:

bewoners kernen <4000 inwoners	2 488 410 = 19,0%
bewoners verspreide bebouwing	947 431 = 7,3%
bevolking landelijk gebied	3 435 841 = 26,3%
bevolking Nederland 1-1-1971	13 060 115 = 100,0%

(CBS, RPD, 1977)

Bij de tweedeling landelijk - stedelijk op basis van de RPD-definiëring van landelijke en stedelijke gemeenten komt het percentage van de bevolking, wonend in het landelijk gebied aanzienlijk hoger te liggen: 41% in 1971 (tabel 1).

Met de bevolkingscijfers van gemeenten naar urbanisatiegraad als uitgangspunt ligt het percentage in dezelfde orde van grootte, circa 26%, als categorie A met subcategorie B₁ (grootste woonkern kleiner

dan 5000 inwoners, tenzij sprake is van historisch-stedelijke woonkernen: categorie C1) als 'landelijk' worden bestempeld (tabel 5).

In tabel 8 zijn aantallen kernen weergegeven, gekategoriseerd naar inwonertal (1960) en groei-index (1960-1971).

Tabel 8. De ontwikkeling van de kernen in Nederland tussen 1960 en 1971¹⁾, 1960 = 100

Inwonertal	Groei-index								Totaal	Totaal < 95	Totaal > 111
	66	66-80	81-95	96-110	111-125	126-140	141-155	155			
< 500	130	231	458	336	203	86	54	163	1661	819	506
500-1000	23	41	112	166	126	80	35	64	647	176	305
1000-2000	18	13	48	109	104	81	47	94	514	79	326
2000-4000	2	7	19	36	47	52	42	69	274	28	210
< 4000	173	292	637	647	480	299	178	390	3096	1102	1347
> 4000	3	3	15	44	80	79	27	65	316	21	251
Totaal	176	295	652	691	560	378	205	455	3412	1123	1598

Bron: CBS-volkstellingen, RPD, 1977 (bewerkt)

1) In 1971 zijn 725 kernen die in 1960 als kern werden aangeduid niet meer opgenomen, omdat ze of bij een andere kern zijn getrokken of als verspreide bebouwing zijn opgevat

Uit de tabel blijkt dat daling van het inwonertal zich voorname-
lijk voordoet in kernen met minder dan 500 inwoners; bijna de helft
van deze groep geeft een achteruitgang in inwonertal te zien (voor
819 van de 1661 geldt: groeiindex < 95). Bij kernen met meer dan 500
inwoners zijn de 'groeiers' (groeiindex > 111) duidelijk in de meerder-
heid en wel sterker naarmate het inwonertal groter is: de meeste
groeiers met relatief grote groeiindexen worden aangetroffen in de
categorie kernen, welke oorspronkelijk meer dan 1000 inwoners telden.
Ook in het onderzoek 'Streekdorpen en lintbebouwing in de provincie
Groningen' (PSC-RU Groningen en ICW, 1979) werd dit verband gekonsta-
teerd voor de onderzochte 96 streekdorpen: hoe groter de aanvankelijke
bevolkingsomvang van het dorp, hoe groter de doorgemaakte groei. Uit
de cijfers van Tabel 8 spreekt de verstedelijking van het landelijk
gebied zoals deze zich uit in de bevolkingsgroei van - oorspronkelijk -
kleine kernen (kernen met minder dan 4000 inwoners in 1960). Behalve
dat het aantal groeiers onder de kleine kernen (groeiindex > 111) met
1347 al groter is dan de 1102 kleine kernen die een bevolkingsafname

(groeiindex ≤ 95) te zien geven, telden juist de groeiers al de grootste bevolkingsaantallen in 1960. De 1347 kleine kernen met groei sinds 1960 telden in dat jaar tezamen reeds 1 373 900 inwoners tegen 512 300 inwoners in de 1102 kleine kernen met een bevolkingsafname na 1960 (ATZEMA, 1978).

Kernen onder de 1000 inwoners komen relatief veel voor in de zeeleigebieden van noord- en zuidwest-Nederland. Dit is in overeenstemming met de lagere groei van de landelijke gemeenten in deze landdelen in de periode 1960-1971, zoals bleek uit Tabel 3. Het is niet bekend of de groei in deze gebieden in de periode na 1971 (Tabel 3) ook ten goede is gekomen aan de categorieën met kleinere inwonertallen. Voor de onderzochte streekdorpen in Groningen was dit niet het geval: in de kleinste dorpen bleef ook na 1971 de bevolkingsontwikkeling stagneren. Groei deed zich pas voor in dorpen met meer dan 1500 inwoners (PSC-RU Groningen en ICW, 1979). Ook van Friesland is bekend dat deze kleinste kernen in grote meerderheid bleven stagneren. De sterkere groei in de periode 1970-1975 heeft daar vooral plaatsgevonden in kernen boven de 2000 inwoners (PPD FRIESLAND, 1976).

3. TWEEDE WONINGEN

3.1. A l g e m e e n

In het voorgaande is gesproken over bevolking, wonend in landelijke gebieden. Het zijn echter niet altijd uitsluitend ingezetenen van de betreffende gemeente die onderdak vinden in de aanwezige woningvoorraad van de betreffende gemeente. Met name in kleinere kernen en buiten de bebouwde kom in het landelijk gebied komen woningen voor die niet permanent worden bewoond, maar in gebruik zijn voor recreatieve doeleinden in weekenden en vakanties, de zogenaamde 'tweede woningen'.

Bij bestudering van aspecten van bewoning in landelijke gebieden is dit een bijzondere categorie, die nadere aandacht verdient. In het verleden is door de afdeling Bewoning Landelijke Gebieden aan het fenomeen 'tweede woning' reeds uitgebreid aandacht geschonken in het kader van onderzoek op het gebied van de verblijfsrecreatie. Een beschrijving van het verrichte onderzoek op dit terrein is gegeven in Bijlage 1 van een notitie over onderzoek op de afdeling Bewoning (VERWEIJ, 1978).

Het CBS publiceert in haar 'Onderzoek niet-bewoonde woningen' halfjaarlijks cijfers per gemeente over leegstand van woningen, het aantal tweede woningen en de woningvoorraad. Tweede woningen worden door het CBS niet tot de woningvoorraad gerekend, evenals woningen die geheel in gebruik zijn voor beroep of bedrijf, onbewoonbaar verklaarde woningen, woonschepen, keten, barakken, kantoren, scholen en dergelijke. Met ingang van 1977 worden de cijfers over tweede woningen als gevolg van toenemende onbetrouwbaarheid van de opgaven per gemeente niet meer gepubliceerd.

De tweede woningen, welke het CBS registreerde, voldeden aan de woningdefinitie:

Als woning moet worden beschouwd elk perceel of perceelsgedeelte, dat bij de bouw of verbouw BLIJVEND is bestemd voor bewoning door EEN HUISHOUDEN of EEN ALLEENSTAANDE. Als maatstaf geldt de aanwezigheid van een EIGEN TOEGANGSDEUR, die hetzij van de openbare weg af, hetzij vanuit een gemeenschappelijke ruimte (trappenhuis, portaal, galerij en derg.) toegang geeft tot de woning. Bovendien zijn als afzonderlijke woningen te beschouwen de zgn. WONINGEN ZONDER EIGEN TOEGANGSDEUR d.w.z. woningen als boven omschreven, bestaande uit aaneengesloten vertrekken met keuken en privaat, die door de eigenaar rechtstreeks en afzonderlijk worden verhuurd.

woningen, welke (a) beantwoorden aan de woningdefinitie, welke (b) voldoen aan de gestelde eisen in de gemeentelijke bouwverordening voor p e r m a n e n t e woningen en (c) door de eigenaar zijn gereserveerd voor bewoning gedurende weekeinden, vakantiemaanden en dergelijke, worden door het CBS gerekend tot de tweede woningen. Zomerhuisjes welke niet voldoen aan de gestelde eisen in de gemeentelijke bouwverordening voor permanente woningen worden dus niet tot de tweede woningen gerekend. Zomerhuisjes en tenthuisjes, zoals deze veelal op kampeerbedrijven worden geëxploiteerd, voldoen wel aan de bepalingen in de gemeentelijke verordening op de recreatieverblijven. De eisen die daarin gesteld worden, zijn lichter of beperkter dan van de gemeentelijke bouwverordening voor permanente woningen (IJKELINSTAM, 1973).

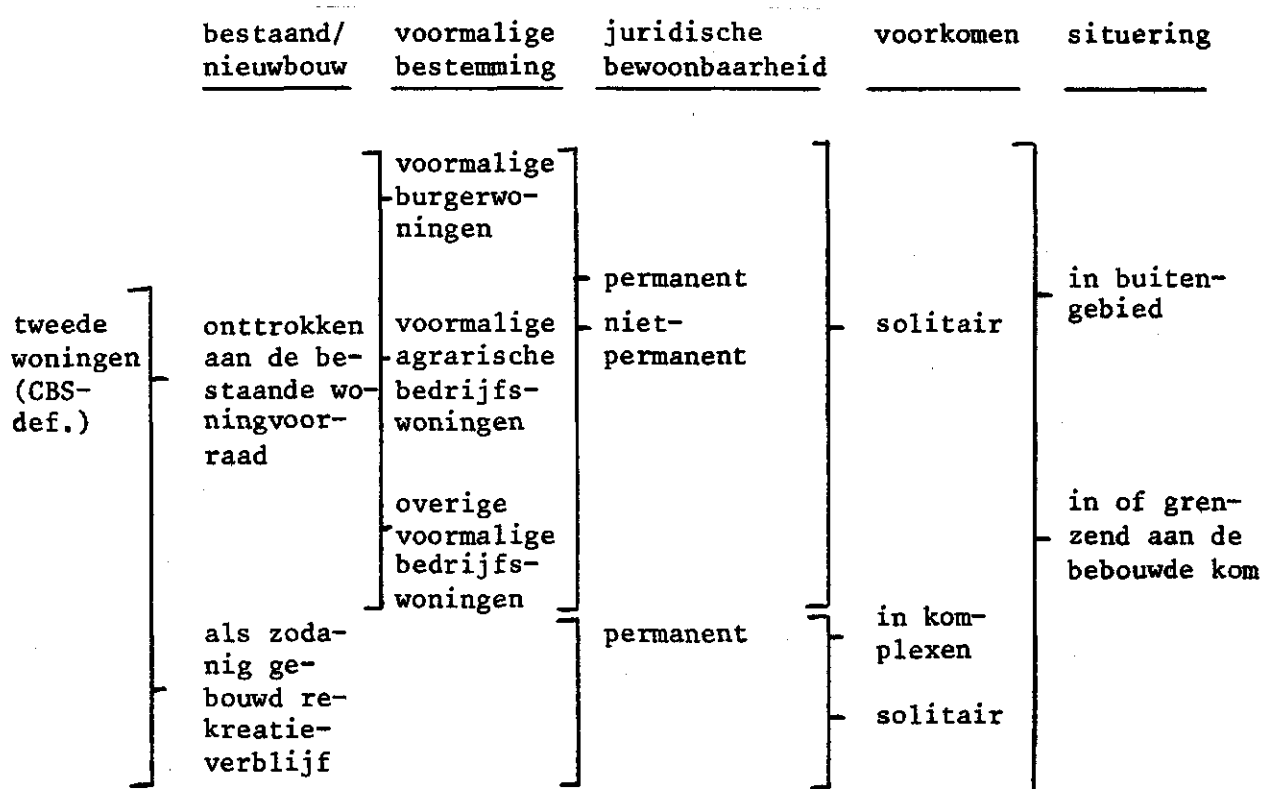
Overigens kan verschil optreden in de registratie van tweede woningen per gemeente door verschillen in de bouwverordeningen en/of toepassing daarvan. Eenzelfde type vakantiewoning kan in de ene gemeente formeel als niet permanent bewoonbaar te boek staan, terwijl deze in de andere gemeente formeel wel als permanent bewoonbaar wordt beschouwd en dus als tweede woning geregistreerd staat.

Overigens geeft het CBS wel cijfers voor tweede woningen, welke ongeschikt zijn voor permanente bewoning: dit zijn dus niet de genoemde zomerhuisjes en dergelijke, maar woningen die voor recreatief gebruik aan de bestaande woningvoorraad zijn onttrokken en die gezien de afgelegen ligging, gebrek aan wooncomfort en dergelijke feitelijk niet meer beschouwd kunnen worden als permanent bewoonbaar, zulks ter beoordeling van de gemeente.

Een onderscheid, welke in het kader van landinrichting van belang zou zijn, tussen enerzijds tweede woningen die als permanent recreatieverblijf nieuw gebouwd zijn en bestaande (agrarische bedrijfs-)woningen, welke later als tweede woning in gebruik zijn genomen, laat het CBS materiaal niet toe.

In onderstaand schema zijn op basis van een viertal criteria de tweede woningen (volgens CBS-definitie) verder onderverdeeld. De - formeel - niet permanent bewoonbare recreatieverblijven als zomerhuisjes en stacaravans, welke voor het grootste deel in complexen gebouwd

respectievelijk geplaatst zijn, vallen buiten de CBS-definitie en blijven daarom in dit schema buiten beschouwing.

3.2. Ontwikkeling en ruimtelijke spreiding

In Fig. 3 is de ontwikkeling van het aantal tweede woningen (CBS-definitie) in Nederland tussen 1966 en 1976 weergegeven. In tien jaar tijd is het aantal, inclusief het gedeelte dat niet geschikt is voor permanente bewoning, verviervoudigd. In Tabel 9 is de spreiding van het aantal tweede woningen over de provincies weergegeven voor de jaren 1970 en 1975. In beide jaren is het de provincie Zeeland, gevolgd door Friesland, waar veruit de meeste tweede woningen geteld worden. In Zeeland ligt hierbij het deel dat geschikt is voor permanente bewoning hoger, al neemt het verschil af: in 1970 67% in Zeeland tegen 46% in Friesland, terwijl deze percentages in 1975 68 respectievelijk 57 bedragen. Zowel in 1970 als in 1975 wordt de derde en vierde plaats voor wat betreft het aantal tweede woningen ingenomen door respectievelijk Noord-Holland en Gelderland. Het aantal tweede woningen is in

de betreffende periode in Zeeland meer dan verdubbeld. Aan de zelfs nog iets sterkere groei welke de provincie Groningen sinds 1970 heeft doorgemaakt (groei-index 219) is het relatief lage aantal in 1970 debet.

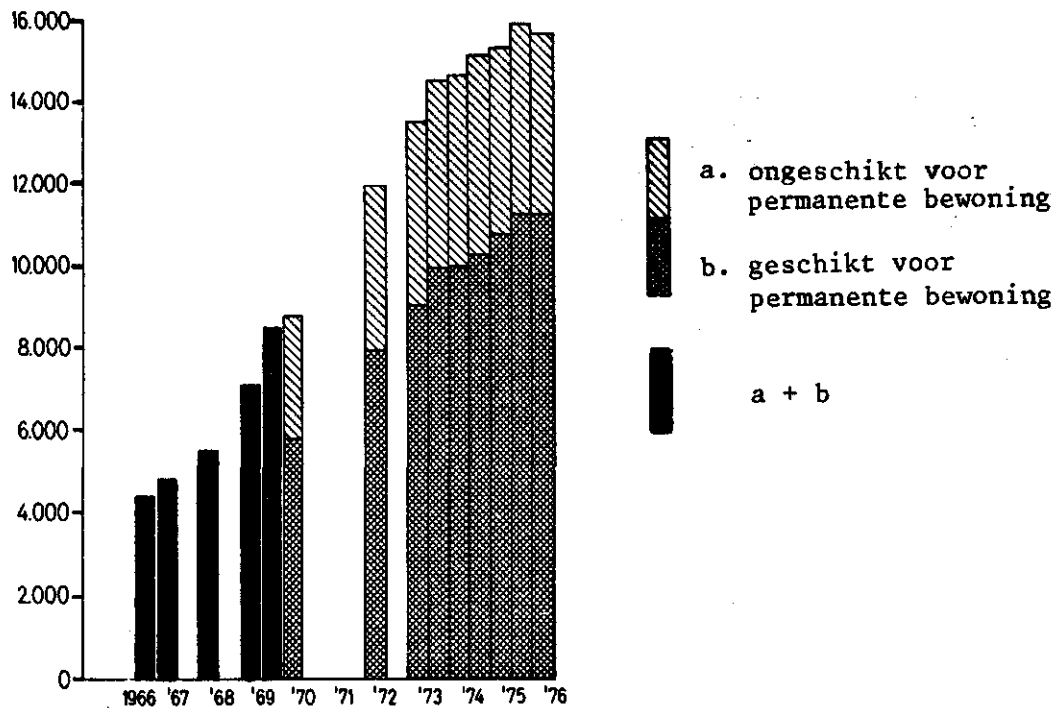

Fig. 3. Ontwikkeling van het aantal tweede woningen (CBS-definitie) in Nederland, halfjaarlijkse cijfers

Bron: CBS, THISSEN, 1978

Het zijn de kleinere kernen in relatief kleine gemeenten welke de grootste percentages tweede woningen tellen. De cijfers naar gemeentegrootte geven hiervan een indicatie (Tabel 10). De percentages tweede woningen op het totale woningbestand nemen af met oplopende gemeentegrootteklasse.

Tabel 9. Aantallen tweede woningen per provincie, met het percentage daarvan dat ongeschikt is voor permanente bewoning
 Situatie per 1 april 1970 en 1975
 Bron: CBS, 1970 en 1975

Provincie	Aantal tweede woningen				
	1970		1975		index 1975 (1970=100)
	abs.	% ongeschikt	abs.	% ongeschikt	
Groningen	319	47	699	33	219
Friesland	1903	54	3 300	43	173
Drenthe	475	53	883	35	186
Overijssel	525	20	879	16	167
Gelderland	759	19	1 007	14	133
Utrecht	204	18	195	16	96
Noord-Holland	823	10	1 355	16	165
Zuid -Holland	510	21	715	23	140
Zeeland	2364	33	5 123	32	217
Noord-Brabant	614	25	769	24	125
Limburg	296	34	439	26	148
Nederland inkl. ZIJP	8792	34	15 421	30	175

Tabel 10. Woningvoorraad en tweede woningen naar grootteklassen van gemeenten in Nederland
 Situatie per 1 april 1975
 Bron: CBS, 1975

Gemeenten naar inwonertal	Totale woningvoorraad (inkl. 2e woningen)	Tweede woningen		% 2e woningen op totale woningvoorraad
		abs.	% ongeschikt	
< 5 000	258 925	4 664	22	1,80
5 000-< 10 000	458 253	3 565	33	0,78
10 000-< 20 000	711 119	4 661	39	0,66
20 000-< 50 000	927 609	2 196	24	0,24
50 000-<100 000	629 675	178	1	0,03
≥100 000	1 348 885	157	25	0,01
Totaal	4 334 466	15 421	30	0,36

3.3. Leegstand en tweede woningen

De achterblijvende bevolkingsontwikkeling in de kleinste kernen, zoals beschreven in par. 2.3, komt tot uiting in de bezettingsgraad van de woningvoorraad: in deze kleinste, perifeer gelegen kernen in Nederland zal het percentage langdurige woningleegstand relatief hoog zijn. Een indicatie van deze leegstand in kernen geven de cijfers over woningleegstand in gemeenten, gegroepeerd naar grootteklasse (Tabel 11); landelijke overzichten met kernen als klassifikatie-eenheid zijn niet voorhanden.

Tabel 11. Woningvoorraad en het percentage woningen, reeds bewoond geweest, welke leegstaan: langdurig (10 maanden of langer) en totaal
Indeling naar grootteklassen van gemeenten
Situatie per 1 april 1970 en 1975
De woningvoorraad is exclusief het aantal 'tweede woningen'
Bron: CBS, 1970 en 1975

Gemeenten naar inwonertal	1970			1975		
	woning- voorraad abs.	langdurige leegstand %	totale leegstand %	woning voorraad abs.	langdurige leegstand %	totale leegstand %
< 5 000	275 173	0,40	1,03	254 261	0,78	1,91
5 000-< 10 000	405 339	0,30	0,87	454 688	0,52	1,59
10 000-< 20 000	608 014	0,23	0,87	706 458	0,50	1,73
20 000-< 50 000	642 192	0,18	1,21	925 413	0,43	2,40
50 000-<100 000	521 222	0,16	1,09	629 497	0,40	2,37
≥100 000	1 219 259	0,15	1,51	1 348 728	0,38	2,53
Totaal inkl. ZIJP	3 671 199	0,20	1,18	4 319 045	0,45	2,21

Uit Tabel 11 blijkt duidelijk het relatief hoge percentage langdurige leegstand bij de kleinere gemeenten; zowel in 1970 als in 1975 is bij oplopende grootteklasse sprake van een afnemend percentage langdurige leegstand. In 1975 liggen daarbij de percentages over de hele linie duidelijk hoger dan in 1970. Zoals in hoofdstuk 1 naar voren kwam, zijn het echter juist de kleinere, relatief landelijke gemeenten, respectievelijk gemeenten met een lagere urbanisatiegraad,

welke het meest in trek zijn geraakt en de grootste groei hebben door-
gemaakt. In deze gemeenten zullen bij een toenemende druk op de woning-
markt de leegstandspercentages ook het kleinst zijn. Dit wordt beves-
tigd door de percentages totale leegstand, ongeacht de duur en inklu-
sief opgeleverde nieuwbouwwoningen, in tabel 11: uitgezonderd de kate-
gorie van gemeenten met minder dan 5000 inwoners nemen deze leegstands-
percentages juist toe bij oplopende gemeentegrootte. Bij de gemeenten
met minder dan 5000 inwoners heeft de langdurige leegstand in de
kleinste kernen een bepalende invloed op het totale leegstandspercen-
tage.

Vergelijking van de cijfers over 1975 uit tabel 10 met tabel 11
wijst op een verband tussen wongingleegstand, langer dan tien maanden,
en het percentage tweede woningen (in de cijfers over wongingleegstand)
zijn de tweede woningen niet meegeteld): naarmate de gemeente kleiner
is, neemt zowel het percentage langdurige leegstand toe als het per-
centage tweede woningen. Langdurige leegstand duidt op een ruim en re-
latief goedkoop woningaanbod: het kopen van woningen voor gebruik of
verhuur voor recreatieve doeleinden is in dergelijke situaties aan-
trekkelijk.

Dit positieve verband tussen het voorkomen van kleine (perifeer
gelegen) kernen, langdurige leegstand en tweede woningen lijkt in
grote lijnen bevestigd te worden door de percentages per provincie;
zie tabel 12. De provincies Zeeland, Friesland en Groningen kennen
in 1975 zowel de hoogste percentages langdurige leegstand* als de
hoogste percentages tweede woningen. Dit zijn tevens de provincies
waar veel kleinere, stagnerende kernen voorkomen (par. 2.3). Voor
1970 wijkt het beeld in zoverre hier van af dat het percentage twee-
de woningen in de provincie Groningen nog iets wordt overtroffen door
het percentage in Overijssel, terwijl de langdurige leegstand in
Groningen hoger is.

*Het zijn vooral bepaalde regio's binnen deze provincies waar deze leeg-
stand relatief grote vormen heeft aangenomen: met name Zeeuwsch-Vlaan-
deren, terwijl in de Veenkoloniën en Friese Wouden sprake is van een
verviervoudiging van het totaal aantal leegstaande woningen in de pe-
riode 1970-1975 (RPD, 1977)

Tabel 12. Langdurige leegstand (10 maanden of langer) van woningen, reeds bewoond geweest, en tweede woningen als percentage van de woningvoorraad per provincie

Cijfers per 1 april 1970 en 1975

Bron: CBS, 1970 en 1975

Provincie	1970			1975		
	woning- voorraad abs.	langdurige leegstand %	tweede woningen %	woning- voorraad abs.	langdurige leegstand %	tweede woningen %
Groningen	161 786	0,35	0,20	185 576	0,62 ¹	0,38
Friesland	154 612	0,27	1,23	181 685	0,78	1,82
Drenthe	102 717	0,21	0,46	124 591	0,49	0,71
Overijssel	236 887	0,17	0,22	289 475	0,39	0,30
Gelderland	393 051	0,20	0,19	472 745	0,33	0,21
Utrecht	222 979	0,23	0,09	263 701	0,44	0,07
Noord-Holland	688 128	0,16	0,12	774 348	0,31	0,18
Zuid -Holland	908 518	0,18	0,06	1 031 775	0,48	0,07
Zeeland	88 773	0,57	2,66	113 911	1,08	4,50
Noord-Brabant	450 663	0,17	0,14	563 543	0,35 ²	0,14
Limburg	259 355	0,22	0,11	308 942	0,46	0,14
Nederland inkl. ZIJP	3 671 199	0,20	0,24	4 319 045	0,45	0,36

¹ekskl. 389 renovatiewoningen gemeente Groningen

²ekskl. 50 renovatiewoningen gemeente Tilburg

Het gaat te ver om in zijn algemeenheid een verband te veronderstellen tussen uitsluitend het percentage tweede woningen en het percentage langdurige leegstand per provincie, zoals blijkt uit fig. 4. In deze figuur is per provincie voor de jaren 1970 en 1975 het percentage tweede woningen uitgezet tegen het percentage langdurige leegstand. Wegens de extreme percentages in Zeeland en Friesland is voor deze provincies alleen de helling van de verbindingslijn tussen 1970 en 1975 aangegeven.

Uit de spreiding van de overige 9 provincies blijkt dat zowel voor het jaar 1970 als het jaar 1975 geen duidelijk verband aanwezig is tussen de percentages tweede woningen respectievelijk langdurige

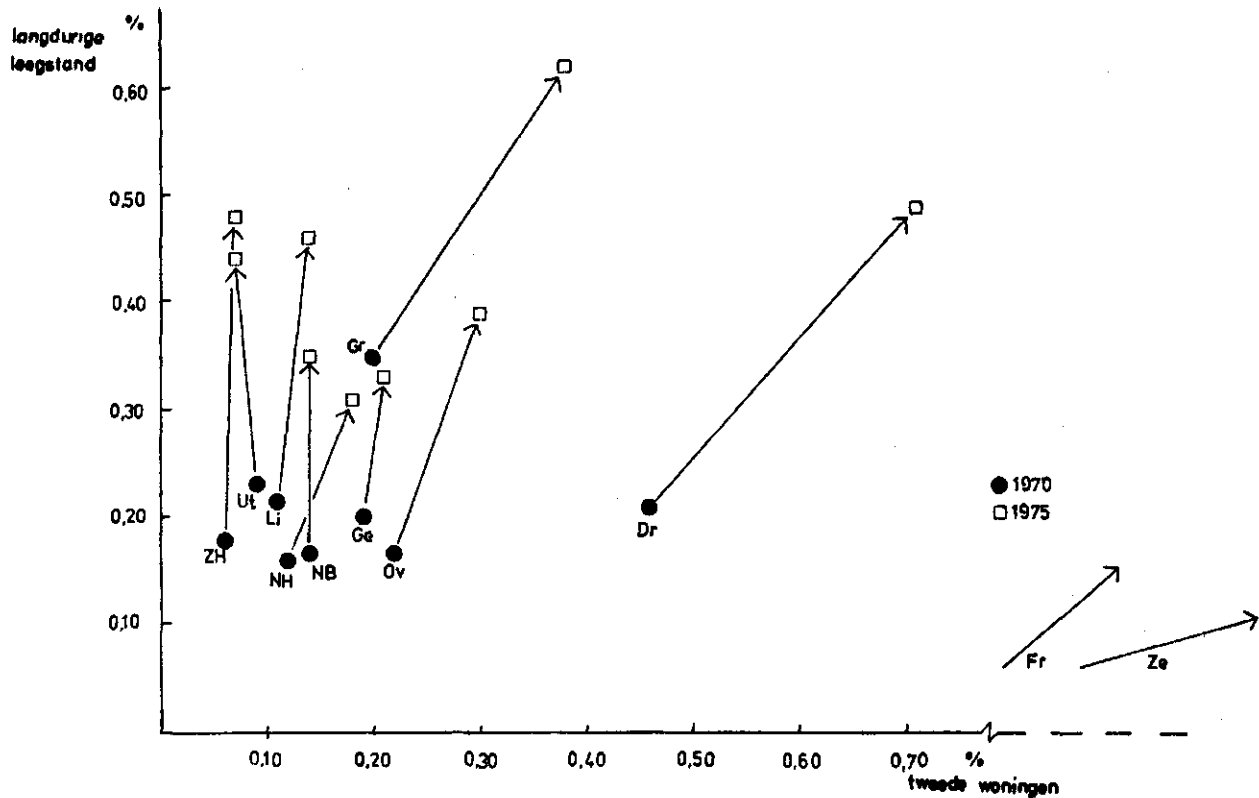

Fig. 4. Spreiding van de provincies naar het percentage langdurige leegstand en het percentage tweede woningen. Situatie per 1 april 1970 en 1975 (cijfers van tabel 12). Voor Zeeland en Friesland is alleen de helling van de verbindingslijn tussen 1970 en 1975 aangegeven

leegstand per provincie. Wèl geldt voor alle provincies, inclusief Zeeland en Friesland, dat het percentage langdurige leegstand aanmerkelijk is toegenomen in deze periode. Deze toename is tevens, uitgezonderd Utrecht en Noord-Brabant, gepaard gegaan met een groei - zij het in mindere mate - van het percentage tweede woningen.

Het is ook uiteraard niet zo dat omvang en groei van het aantal of het percentage tweede woningen per provincie of per gemeentekategorie uitsluitend terug te voeren is op een hoog percentage langdurige leegstand, in casu een ruim en relatief goedkoop woningaanbod, als achterliggende verklarende factor. In de eerste plaats bestaan de tweede woningen volgens CBS-definitie niet uitsluitend uit woningen welke aan de bestaande woningvoorraad zijn onttrokken, maar omvatten ook nieuw gebouwde zomerhuizen (voor zover permanent bewoonbaar).

Naast het beleid dat in deze door gemeente en/of provincie wordt gevoerd, zijn de 'rekreatieve aantrekkelijkheid' van het gebied en de afstand tot grote woonkonsentraties onmiskenbaar factoren van betekenis ter verklaring van het voorkomen van aantallen tweede woningen. Het zal veeleer de combinatie zijn van deze factoren en een ruim en goedkoop woningaanbod (tot uiting komend in langdurige leegstand) welke bepalend is voor ontwikkeling en ruimtelijke spreiding van tweede woningen. THISSEN (1976) kent vooral gewicht toe aan de rekreatieve aantrekkelijkheid: in een onderzoek naar de spreiding van tweede woningen van Amsterdamse eigenaren blijken de factoren 'ontvolking in de regio van de tweede woning' (met woningleegstand als gevolg - J.V.) en afstand hoofd-nevenverblijf een bescheiden rol te spelen in de verklaring van de spreiding over de regio's naast attractiefactoren die de rekreatieve aantrekkelijkheid van de regio bepalen.

4. FUNKTIEVERANDERING VAN LANDELIJKE BEBOUWING; 'VERBORGEN SUBURBANISATIE'

Naast suburbanisatie zoals deze tot uiting komt in de bouw van nieuwe woningen middels uitbreidingsplannen voor kleine kernen in het landelijk gebied vindt deze suburbanisatie ook niet-planmatig plaats waar bestaande of nieuwe woningen in kleine kernen of in het buitengebied (buiten de bebouwde kom) betrokken worden door niet-agrariërs. In een minderheid van de gevallen gaat het daarbij om gebruik van de woning als recreatieverblijf (tweede woning), in het merendeel van de gevallen zal het pand voor permanente bewoning worden betrokken.

Penetratie van niet-agrarische bebouwing in het buitengebied wordt veelal als ongewenst beschouwd; de agrarische bedrijfsvoering ('nutsfunctie') kan er hinder van ondervinden, terwijl het tevens ten koste kan gaan van de openheid van het landelijk gebied ('geledingsfunctie'). Niet-agrarische nieuwbouw in het buitengebied is formeel te weren door middel van voorschriften bij bestemmingsplannen en afgifte van bouwvergunningen. Waar dit toch voorkomt, gebeurt dit in de vorm van pseudo-agrarische vestigingen (formeel voldoet de 'bedrijfswoning' aan gestelde voorschriften, terwijl feitelijk een burgerwoning wordt gebouwd zoner functionele binding aan een agrarisch bedrijf) dan wel bij afwezigheid van een effectief vergunningenbeleid.

Genoemde instrumenten hebben echter weinig of geen effect op nieuw gebruik van bestaande bebouwing. Een niet onaanzienlijke verstedelijking in kleine kernen en het buitengebied (te zamen landelijk gebied) vindt plaats doordat woon- en/of bedrijfsruimten, aanvankelijk voor landelijke (niet-stedelijke) doeleinden opgetrokken, worden aangekocht door niet-landelijk gebonden huishoudens voor recreatieve of permanente bewoning. Waar het gaat om permanente bewoning introduceert VELDMAN (1978) hiervoor het begrip 'verborgen suburbanisatie'; realisering van de bestemming 'niet-agrarische bewoning' gaat hierbij anders dan bij nieuwbouw in het landelijk gebied nauwelijks met zichtbare veranderingen gepaard. Tot de - oorspronkelijk - plattelandseigen bebouwing behoren boerderijen, tuinderswoningen, landarbeiderswoningen, molens, brug- en overwegwachterswoningen en overige woningen in kernen en buitengebied, oorspronkelijk bewoond door mensen met een functionele

binding aan het landelijk gebied. De fysieke verstedelijking welke gepaard gaat met suburbanisatie door middel van nieuwbouw doet veelal afbreuk aan het landelijk karakter van het gebied, waarop de woonwensen van suburbanisanten zich juist richten. Bij de verborgen suburbanisatie daarentegen kunnen dergelijke woonwensen eerder gerealiseerd worden. Het aanbod van woonruimte in een landelijke omgeving blijft niettemin ver achter bij de vraag zodat aanzienlijke kooprijzen tot stand komen. Veldman registreerde 3277 boerderijen zonder kultuurgrond, welke in de periode 1 november 1975 tot 31 oktober 1976 ten verkoop werden aangeboden in twee nationale dagbladen. In fig. 5 is de geografische spreiding alsmede de verdeling over drie prijsklassen van deze boerderijen weergegeven. De best bereikbare gebieden vanuit de Randstad (de Randstad zelf, Noord-Holland benoorden het IJ en de Veluwe tot de IJssel) zijn oververtegenwoordigd in de hoogste prijsklasse en ondervertegenwoordigd in de laagste prijsklasse. De verdeling over de prijsklassen is niet alleen te verklaren uit de afstand tot de Randstad; de oververtegenwoordiging van de laagste prijsklasse in Zeeland en op de Zuidhollandse eilanden hangt vermoedelijk samen met de kwaliteit en grootte (en in Zeeland: het relatief ruime aanbod - J.V.) van de aangeboden behuizing.

Uit de gegevens over publieke verkopen van bedrijfs- en woongebouwen door de Stichting Beheer Landbouwgronden is het prijsverloop over een langere periode te konstrueren. Door SBL wordt de agrarische gebruikswaarde betaald, waarna de gebouwen worden verkocht onder het beding dat er geen agrarisch bedrijf meer mag worden uitgeoefend. De nieuwe bestemming van de verkochte opstallen - zelfbewoning, verhuur, opslagruimte - is niet bekend. Door de marktwaarde, zoals deze tot uiting komt in de verkoopprijs, uit te drukken in procenten van de aankoopprijs kunnen de agrarische en niet-agrarische gebruikswaarden worden vergeleken: zie tabel 13. In 1967 blijkt de marktwaarde voor de gehele omzet van de SBL (65 objekten) slechts 75% van de agrarische gebruikswaarde te bedragen. Na 1969 stijgt de marktwaarde uit boven de agrarische gebruikswaarde, waarbij deze in 1973 (70 objekten) en 1975 (34 objekten) zelfs tweemaal zo groot is.

In feite is de stijging van de marktprijzen nog sterker dan uit de cijfers blijkt, aangezien deze uitgedrukt worden als percentage van

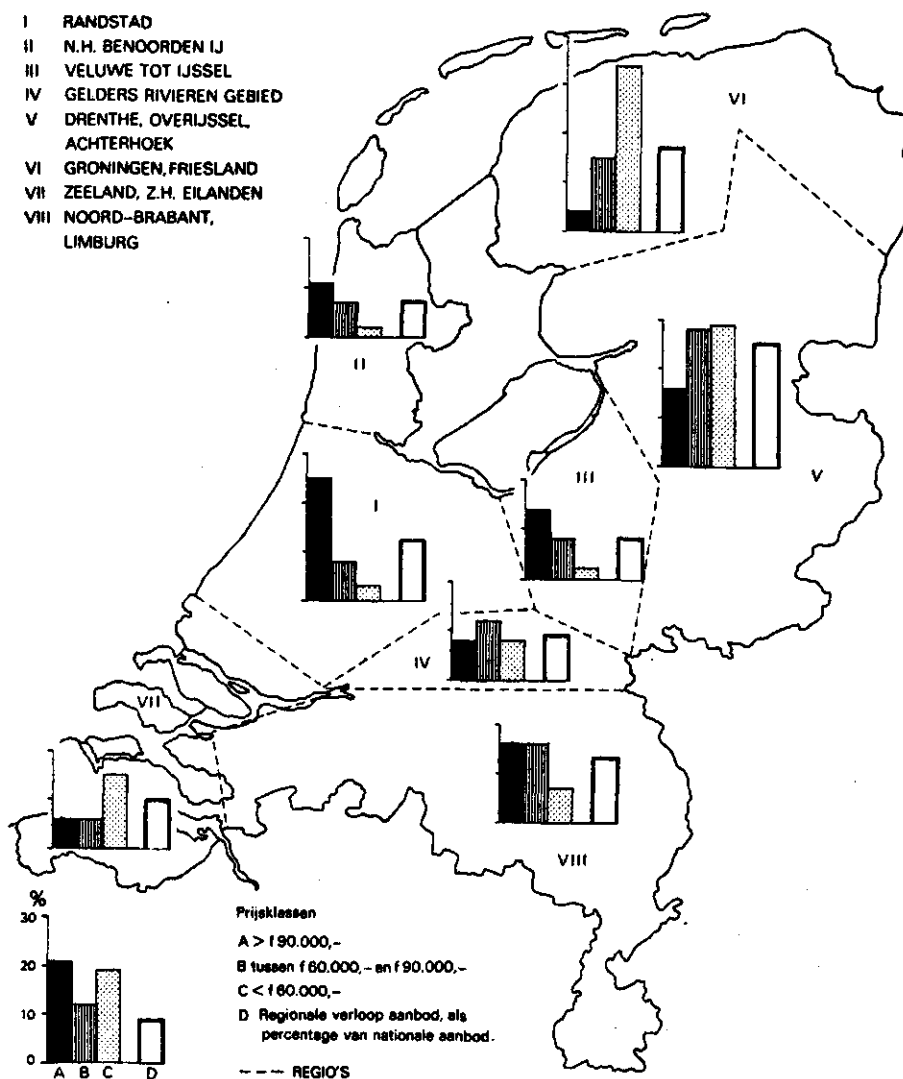

Fig. 5. Spreiding van ten verkoop aangeboden boerderijen over drie prijsklassen per regio (1974/'75).

Bron: VELDMAN, 1978

de agrarische gebruikswaarde. Deze agrarische gebruikswaarde, de grondslag voor aankoop door SBL, is geen konstante grootte maar heeft eveneens een sterke stijging te zien gegeven. Daar staat tegenover dat, afhankelijk van het tijdsverschil tussen aankoop en verkoop, sprake is van een zeker inflatie-effekt op de verkoopprijs ten opzichte van de aankoopprijs.

Hoewel de kleine aantallen in sommige regio's geen algemene conclusies toelaten over de ruimtelijke spreiding van de verkoopprijzen, lijkt niettemin te worden bevestigd dat in de Randstad de hoogste

Tabel 13. Aantal en verkoopprijs in % van de agrarische waarde van SBL openbare verkopen per gebied

Gebied	1967		1968		1969		1970		1972		1973		1974		1975		totaal
	aan- tal	verk. in %	aan- tal	verk. in %	aan- tal	verk. in %	aan- tal	verk. in %	aan- tal	verk. in %	aan- tal	verk. in %	aan- tal	verk. in %	aan- tal	verk. in %	
Randstad	1	228	2	146	—	—	1	183	2	255	—	—	—	—	1	284	7
N. Holland benoorden 't IJ	2	81	3	89	2	104	1	103	1	213	1	182	—	—	1	410	11
Veluwe tot de IJssel	—	—	1	120	—	—	—	—	—	—	—	—	1	235	1	200	3
Gelders Rivieren- gebied	1	66	6	138	4	169	6	166	6	185	—	—	2	261	3	248	28
Drente/Overijssel/ Achterhoek	9	82	15	101	27	86	14	120	21	140	26	223	14	183	6	195	132
Groningen/Friesland	26	64	15	87	5	77	6	111	40	138	23	180	35	158	11	130	161
Zeeland/ Z. Holl. Eilanden	3	69	4	148	—	—	4	135	8	136	13	230	4	220	7	219	43
W. N. Brabant	13	81	19	86	5	105	1	93	1	140	1	238	—	—	—	—	40
O. N. Brabant en Limburg	10	80	17	108	15	108	10	143	14	209	6	251	1	266	4	317	77
Alle SBL verkopen	65	75	82	101	58	96	43	133	93	159	70	215	57	176	34	204	502

Bron: VELDMAN, 1978

prijzen werden betaald en de prijzen bij toenemende afstand tot de Randstad afnemen. De prijsstijging werkt echter met een zekere vertraging door: bij toenemende afstand tot de Randstad worden de hogere prijzen pas later betaald.

5. WOONWENSEN

5.1. A l g e m e e n

In het voorgaande zijn ontwikkelingen beschreven zoals deze zich tot nu toe hebben voorgedaan met betrekking tot de ruimtelijke spreiding van diverse woonvormen over relatief landelijke danwel stedelijke gebieden. Ten einde een indruk te geven van mogelijke toekomstige ontwikkelingen met betrekking tot de geografische spreiding van het wonen, worden hieronder enige resultaten besproken van een drietal landelijke onderzoeken naar woonwensen, zoals deze leven onder de Nederlandse bevolking. Naast factoren als: ruimtelijke spreiding naar aantal en samenstelling van werkgelegenheid, het ruimtelijk ordeningsbeleid van overheidswege, inkomensontwikkeling en andere zijn de wensen van de huishoudens in Nederland met betrekking tot de woning en woonomgeving mede van invloed op de toekomstige spreiding van de bevolking over landelijke en stedelijke regio's.

5.2. N S S - o n d e r z o e k 1 9 7 1

In 1971 is in opdracht van de RPD door de N.V. v/h Nederlandse Stichting voor Statistiek een onderzoek uitgevoerd naar woonwensen van de Nederlandse bevolking (MINISTERIE VAN VOLKSHUISVESTING EN RUIMTELIJKE ORDENING, 1974). De steekproefpopulatie bestond uit ruim 3000 gezinnen. Bij de verdeling van de ondervraagden over de kernen is uitgegaan van een indeling analoog aan die in de Tweede Nota Ruimtelijke Ordening:

<u>Indeling van woonsituatie</u>	<u>Typologie-aanduiding</u>
kernen met meer dan 256 000 inwoners	D
kernen met 64 000 - 256 000 inwoners	C
kernen met 16 000 - 64 000 inwoners	B
kernen met 4 000 - 16 000 inwoners	A
kernen met minder dan 4 000 inwoners	0

In tabel 14 is, uitgaande van deze kerntypologie, de mate van tevredenheid met de huidige woonplaats weergegeven. Het antwoord 'hoe eerder ik hier weg ben, hoe liever' blijkt vooral afkomstig van bewo-

ners van grote kernen, terwijl de positieve geluiden (antwoorden a en b relatief meer te beluisteren zijn bij de bewoners van de kleinere kernen.

Tabel 14. De mate van tevredenheid met de huidige woonplaats naar kerntypologie

	Totaal	Huidige woonsituatie					
		D	C	B	A	O	
		in % van het aantal ondervraagden per categorie					
a. Wil niet elders wonen	28	28	30	23	29	31	
b. Zou mij spijten uit deze plaats weg te gaan	51	46	50	48	55	59	tevreden
c. Bevalt mij hier goed, maar ergens anders zou het mij ook bevallen	23	18	20	25	26	28	
d. Zou liever ergens anders wonen	39	37	38	41	39	35	neutraal
e. Hoe eerder ik hier weg ben, hoe liever het mij is	7	10	8	7	4	4	
Weet niet	9	16	11	10	5	5	ontevreden
	2	6	3	3	1	1	
	1	1	1	1	1	1	
Totaal	100%	100%	100%	100%	100%	100%	
Hervogen aantal ondervraagden	3183	757	738	567	571	550	

Bron: VRO, 1974 (bewerkt)

De redenen voor de (on-)tevredenheid met de huidige woonplaats zijn weergegeven in tabel 15.

Bij de '0-kernen' hangt de tevredenheid niet in de eerste plaats samen met 'mooie omgeving' (19%), maar meer het algemene leefklimaat 'bevult hier goed' (23%) en de gebondenheid aan de kern 'ben hier geboren en getogen' (23%). De ontevredenheid met de huidige woonplaats bij bewoners van grote kernen blijkt voor een deel te herleiden tot een ontevredenheid met de huidige behuizing, gevolgd door een ervaren gebrek aan ruimte in de woonomgeving.

In het onderzoek is wel in afzonderlijke vragen onderscheid gemaakt tussen tevredenheid met de woonplaats, woonbuurt en woning. Zoals uit Tabel 15 reeds blijkt, valt deze scheiding niet steeds te ma-

Tabel 15. Redenen voor tevredenheid met huidige woonplaats naar kerntypologie

	Totaal	Huidige woonsituatie				
		D	C	B	A	O
in % van het aantal ondervraagden per categorie						
<u>Positieve aspecten</u>						
bevalt hier goed	24	23	23	25	25	23
ben hier geboren en getogen	19	18	18	17	19	23
mooie omgeving	15	11	14	15	16	19
heb hier prettig huis	12	10	11	11	11	15
mijn werk is hier	8	6	8	8	8	12
familie en kennissen waren hier	7	6	7	7	8	5
prettige mentaliteit van de bevolking	4	4	4	4	5	3
goede verbindingen met stad	3	3	2	2	4	3
winkels zijn vlakbij	1	2	1	3	1	1
<u>Neutrale aspecten</u>						
ben snel ergens gewend	12	9	12	15	14	12
als mijn man elders gaat werken ga ik mee	4	2	4	5	5	4
omdat ik hier nu eenmaal woon	1	1	1	1	1	1
<u>Negatieve aspecten</u>						
slecht huis	5	9	6	4	1	1
onprettige buurt	4	6	3	3	3	2
wil wonen waar meer ruimte is	4	8	6	2	2	2
mentaliteit van bevolking ligt me niet	2	2	2	2	1	2
het is hier te geïsoleerd	1	1	-	1	1	2
overige antwoorden	3	4	3	4	3	2
weet niet	3	2	3	4	5	3
Totaal antwoorden*	132%	127%	128%	133%	133%	135%
Herwogen aantal ondervraagden	3183	757	738	567	571	550

*Meer dan één antwoord mogelijk

Bron: VRO, 1974

ken: mensen die tevreden zijn met de huidige woonplaats, zijn dit omdat ze daar een prettig huis hebben; mensen blijken ontevreden te zijn met de huidige woonplaats omdat men een slecht huis bewoont of de buurt onprettig vindt. Deze konstatering is daarom van belang omdat veelal de verklaring van de aantrekkingskracht van de kleine kernen

uitsluitend gezocht wordt in de kwaliteit van de woonplaats als zodanig: meer ruimte, meer groen, meer rekreatiemogelijkheden, een meer overzichtelijke en daardoor prettiger leefgemeenschap. De enquêteresultaten lijken erop te duiden dat deze voorkeur voor kleine kernen met name ook samenhangt met de kwaliteit van het woningaanbod en van de direkte woonomgeving.

De (dis)satisfactie met de totale woonsituatie - woonplaats, woonbuurt, woning - is gemeten met behulp van een samengestelde 'ontevredenheidsindex', bijvoorbeeld:

ontevreden met woonplaats:	9%	van de populatie			
"	"	woonbuurt :	13%	"	"
"	"	woning	: 18%	"	"
ontevredenheidsindex			<hr style="width: 10%; margin: 0 auto;"/>	40	

Hierbij zijn personen die op meer dan één aspect hun ontevredenheid hadden geuit ook meer dan eenmaal meegeteld. Voor de satisfactie met de woonsituatie in de 5 typen kernen ontstaat dan het beeld van tabel 16. Uit de tabel blijkt zowel de algemene ontevredenheid met de gehele woonsituatie als de ontevredenheid op de afzonderlijke aspecten, plaats, buurt en woning, toe te nemen met oplopende kerngrootte. De ontevredenheid met de woning blijkt dominant boven de beide andere ontevredenheidsaspecten. In feite is deze dominantie nog sterker dan uit de cijfers naar voren komt, aangezien, zoals bleek uit tabel 15, een deel van de (on-)tevredenheid bij het oordeel over de woonplaats terug te voeren is tot een (on-)tevredenheid met de woning.

Ook de groep respondenten welke te kennen geeft binnenkort te willen verhuizen is in de eerste plaats ontevreden met de woning (tabel 17); de ontevredenheid met de buurt en de woonplaats komt op de tweede respectievelijk derde plaats. Het blijkt dan ook dat de wensen die men heeft met betrekking tot de toekomstige woonsituatie niet betekent dat altijd gekozen wordt voor een andere woonplaats, welke eventueel ook nog tot een ander kerntype behoort; zie tabel 18.

Tabel 16. Mate van tevredenheid met huidige woonplaats, woonbuurt en woning

	% negatief oordeel over			Ontevreden- heidsindex
	plaats	buurt	woning	
D kernen met meer dan 256 000 inwoners	15	20	29	64
C kernen van 64 000 - 256 000 inwoners	11	14	21	46
B kernen van 16 000 - 64 000 inwoners	9	11	14	34
A kernen van 4 000 - 16 000 inwoners	6	8	15	29
O kernen van minder dan 4 000 inwoners	5	7	12	24
Totaal	9	13	18	40

Bron: VRO, 1974

Tabel 17. Mate van tevredenheid met huidige woonplaats, woonbuurt en woning

	% negatief oordeel over			Ontevreden- heidsindex
	plaats	buurt	woning	
Denkt binnenkort te gaan verhuizen	29	42	53	124
Denkt niet binnenkort te gaan verhuizen	7	9	13	29
Totaal	9	13	18	40

Bron: VRO, 1970

Tabel 18. Gewenste woonsituatie naar kerntype

	Totaal	Huidige woonsituatie				
		D	C	B	A	O
<u>Gewenste woonsituatie</u>						
D	14	11	1	1	1	-
C	19	3	12	2	1	1
B	18	3	3	9	2	1
A	24	3	4	3	11	3
O	25	4	3	3	3	12
Totaal	100%	24%	23%	18%	18%	17%

Herwogen aantal ondervraagden 3183

Bron: VRO, 1974

De cijfers op de diagonaal geven de percentages aan van hen die ofwel in de huidige woonplaats willen blijven wonen ofwel een andere plaats van dezelfde kerngrootte zouden wensen. In totaal over alle kerntypen betreft dit 55% van de totale steekproefpopulatie. Niettemin wijst het beeld dat uit de wensen naar voren komt op een verschuiving naar kernen die kleiner zijn dan de huidige woonplaats:

- voorkeur voor grotere kern	13%
- voorkeur voor eenzelfde kern	55%
- voorkeur voor kleinere kern	32%
totaal	100% (3183)

Hierbij moet nog aangatekend worden dat een mobiliteit van de grootste kernen naar de kleinste kernen, zoals blijkt uit tabel 18, reëel aanwezig is, terwijl een trend in omgekeerde richting tussen de uitersten nauwelijks bestaat.

Over het geheel genomen duiden de wensen op een tendens naar versterking van de suburbanisatie. Het blijken met name de jongere gezinnen te zijn welke een voorkeur hebben voor een kleinere kern; zie tabel 19.

Tabel 19. Voorkeur kerngrootte naar gezinsfase

	Totaal in %	Gezinsfase						
		1	2	3	4	5	6	7
Voorkeur voor een grotere kern	13	13	17	16	16	12	15	10
Voorkeur voor eenzelfde kern	55	47	48	52	55	55	53	65
Voorkeur voor een kleinere kern	32	40	35	32	29	33	32	25
Totaal	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
Saldipercantages								
voorkeur kleinere kern								
voorkeur grotere kern	19	27	18	16	13	21	17	15

fase 1: geen kinderen aanwezig en ondervraagde is jonger dan 40 jaar

fase 2: alleen kinderen tussen 0 en 4 jaar, geen oudere kinderen aanwezig

fase 3: kinderen in uiteenlopende leeftijdskategorieën aanwezig

fase 4: alleen kinderen van 5 jaar en ouder, geen jongere kinderen aanwezig

fase 5: alleen kinderen van 10 jaar en ouder, geen jongere kinderen aanwezig

fase 6: kinderen in diverse leeftijdskategorieën die niet aaneengesloten zijn

fase 7: geen kinderen aanwezig, ondervraagde is ouder dan 40 jaar

Bron: VRO, 1974

Bij gezinnen in de middenfase - met kinderen van vijf jaar en ouder - neemt het verlangen om in een kleinere kern dan de huidige te gaan wonen af. De schoolsituatie verlaagt vermoedelijk de mobiliteit van deze gezinnen, zodat het verlangen afneemt in een andere, dus ook in een kleinere kern te gaan wonen. Bij gezinnen in latere fasen neemt de voorkeur voor een kleinere kern aanvankelijk weer toe. Wellicht dat op langere termijn het percentage van de bevolking met een voorkeur voor wonen in een kleinere kern wat zal afnemen, wanneer het aandeel van de jonge gezinnen in de bevolking terugloopt. Niettemin blijft voor huishoudens in alle gezinsfasen gelden dat de groep met een voorkeur voor een kleinere woonkern dan die welke men bewoont, in de meerderheid is ten opzichte van de groep met een voorkeur voor een grotere woonkern. Onder gelijkblijvende voorwaarden zal ook bij verdere vergrijzing van de bevolking de tendens tot suburbanisatie blijven voortbestaan.

5.3. CBS - l e e f s i t u a t i e - o n d e r z o e k 1 9 7 4 e n 1 9 7 7

Mede op verzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau heeft het CBS zowel in 1974 als in 1977 een onderzoek verricht naar 'de leef-situatie van de Nederlandse bevolking' (CBS, 1975).

Hierbij was het wonen slechts één van de aspecten die in de enquête aan de orde werd gesteld. Er werd daarbij uitgegaan van een indeling naar gemeentegrootte in plaats van kerngrootte. Voor wat betreft verhuiscapaciteit in het algemeen en woonsatisfactie leverde dit onderzoek resultaten op die wijzen op een bevestiging van de bevindingen van het eerstgenoemde onderzoek. Resultaten van het onderzoek in 1974, aangevuld met enige (nog niet gepubliceerde) onderzoeksuitkomsten van 1977 zijn weergegeven in tabel 20.

De verhuiscapaciteit en woonsatisfactie, beide gemeten met behulp van een samenstel vragen, nemen toe respectievelijk af met oplopende gemeentegrootte.

De verhuiscapaciteit betreft de mate waarin men wil verhuizen naar een andere woning, ongeacht of deze in dezelfde woonplaats staat.

De satisfactie blijkt voor 1974 in de gemeentekategorie 5000-10 000

Tabel 20. Verhuisceneidheid en satisfactie met wonen naar gemeentegrootte

	Verhuisceneidheid		Satisfactie met wonen 1974				absolute aantallen
	gemiddelde score*		tevreden tot buiten-gewoon tevreden	tamelijk tevreden	niet zo tevreden	totaal	
	1974	1977					
< 5 000 inwoners	2,2	2,1	85	10	5	100	346
5 000-< 10 000 inwoners	2,3	1,9	88	9	3	100	565
10 000-< 20 000 inwoners	2,4	2,1	83	11	6	100	846
20 000-< 50 000 inwoners	2,7	2,4	79	12	9	100	986
50 000-<100 000 inwoners	2,9	2,6	77	13	10	100	637
100 000-<500 000 inwoners	3,0	2,6	74	13	13	100	670
's-Gravenhage	3,5	2,8	71	15	14	100	161
Rotterdam	4,0	3,6	65	19	16	100	207
Amsterdam	3,3	3,2	65	15	20	100	215
Totaal	2,8	2,4	79	12	9	100	4633

*Theoretisch kan de score variëren van 1 (minimale verhuisceneidheid) tot 9 (maximale verhuisceneidheid)

Bron: CBS

inwoners overigens nog wat hoger dan die in de kategorie met minder dan 5000 inwoners. Dit hoeft niet in tegenspraak te zijn met eerdere bevindingen. De kategorie van gemeenten met 5000-10 000 inwoners telt immers vele kernen met minder dan 4000 inwoners (kerntype 0 uit het eerstgenoemde onderzoek); de kategorie kernen die hier qua inwonertal ver onderblijven - de kleinsten onder de kleine kernen - zijn relatief minder in trek dan de iets grotere 'kleine kernen'.

Wellicht is dit ook de reden dat de daling in de verhuisceneidheid in 1977 ten opzichte van 1974 in de kategorie gemeenten met minder dan 5000 inwoners kleiner is dan in andere kategorieën.

De algemene daling van de verhuisceneidheid in slechts 3 jaar tijd is opvallend. Deze daling doet zich naast de kategorie 5000-10 000 inwoners met name voor in de grote gemeenten (> 100 000 inwoners).

Uitgaande van een gemeente-indeling naar urbanisatiegraad (voor 1977) blijkt wel over de hele linie sprake te zijn van een toenemende

verhuisgeneigdheid bij oplopende urbanisatiegraad:

	Gemiddelde score verhuisgeneigdheid (1977):
Plattelandsgemeenten	2,03
Verstedelijke plattelandsgemeenten	2,07
Specifieke forensengemeenten	2,23
Stedelijke gemeenten (ekskl. 3 grote steden)	2,57
Amsterdam, Rotterdam, Den Haag	3,26
Totaal	<u>2,41</u>

5.4. P S C - T N O - o n d e r z o e k , 1 9 7 8

De derde hier te bespreken studie betreft een onderzoek naar de rol van regionale woonvoorkeuren bij de interregionale migratie van huishoudens in Nederland. Het onderzoek is uitgevoerd door het Planologisch Studiecentrum TNO in opdracht van de RPD (HEIDA en GORDIJN, 1978).

Een enquête welke in 1975/1976 onder ruim 2600 huishoudens verspreid over het land werd gehouden, maakte deel uit van het onderzoek. De steekproefverdeling en -omvang diende representatief te zijn voor de spreiding van de huishoudens over de regio's (volgens COROP-indeling) en gemeentekategorieën, onderscheiden naar urbanisatiegraad. Werden in het eerstgenoemde onderzoek - eveneens in opdracht van de RPD - de woonwensen gemeten op het niveau van woonkernen en in het tweede onderzoek - van het CBS - op het niveau van gemeenten, in het onderhavig onderzoek worden woonvoorkeuren gemeten op het niveau van regio's (COROP-indeling). De stedelijkheid van de regio wordt afgemeten aan de urbanisatiegraad van de gemeenten binnen de regio. Uitgaande van de urbanisatiegraad (volgens CBS-definitie, zie par. 2.2) zijn vijf soorten gemeenten onderscheiden:

- zeer stedelijke gemeenten, urbanisatiegraad C5;
- stedelijke gemeenten, urbanisatiegraad C4, C3 of B3;
- tussen stedelijk en landelijk, urbanisatiegraad C2 en C1;
- landelijke gemeenten, urbanisatiegraad B1 en B2;
- zeer landelijke gemeenten, urbanisatiegraad A1, A2, A3 en A4.

De stedelijkheid van de regio is dan afhankelijk van de verdeling van de inwoners over de vijf categorieën:

$$\text{stedelijkheid regio } i = 2(p_i C5) + P_i(C3+C4+B3) - p_i(B1+B2) - 2(p_i A)$$

- waarin: $p_i C5$: het deel van de inwoners van i dat in een C5-gemeente woont;
- $p_i(C3+C4+B3)$: het deel dat in C3-, C4- en B3-gemeenten woont;
- $p_i(B1+B2)$: het deel dat in B1- en B2-gemeenten woont en
- $p_i A$: het deel van de bevolking van i dat in een A-gemeente woont.

De berekende maat voor de stedelijkheid van een regio kan variëren tussen +2 (als alle inwoners van een regio in een C5-gemeente wonen) en -2 (als alle inwoners van een regio in een A-gemeente wonen). Binnen deze grenzen zijn de regio's verdeeld in de volgende groepen:

Groep:	Stedelijkheid regio:	Regio's
1	kleiner dan -1	1, 5, 6, 7, 8, 9, 14, 16, 31, 32, 40
2	tussen -1 en 0	2, 4, 10, 11, 13, 18, 19, 25, 27, 28, 30, 33, 35, 37, 38
3	tussen 0 en +1	3, 12, 15, 17, 20, 22, 24, 34, 36, 39, 41, 42
4	groter dan +1	21, 23, 26, 29

In de waardering van de stedelijkheid door de huishoudens werden eveneens vijf categorieën onderscheiden. Als criterium hierbij gold de plaats van de respondent op een 'Gutmanschaal', gekonstrueerd uit 6 deelvragen (HEIDA en GORDIJN, 1978, bijlage IIA). In tabel 21 is de verdeling van de huishoudens op de schaal in beeld gebracht.

Het percentage huishoudens met een voorkeur voor landelijk wonen vormt een duidelijke meerderheid, wanneer hiertoe behalve positie 0 en 1 ook het percentage behorend bij positie 2 gerekend wordt. Bij het bepalen van de woonvoorkeursregio was de mate van stedelijkheid één van de vijf regiokenmerken die door de huishoudens van belang werd geacht, zie tabel 22.

Tabel 21. De verdeling van de huishoudens op de schaal 'waardering stedelijkheid', in procenten

Positie op de schaal	Deel van de huishoudens
0. voorkeur voor niet-stedelijke omgeving, stedelijke voorzieningen onbelangrijk	8%
1. voorzieningen niet zonder belang, maar voorkeur landelijke omgeving belangrijker	31%
2. neutraal, voorkeur voor landelijk wonen maar stedelijke voorzieningen belangrijk	29%
3. voorkeur stedelijk wonen, zowel voor stedelijke sfeer als voor voorzieningen	16%
4. sterke voorkeur stedelijk wonen, liefst zeer stedelijke omgeving	16%

Bron: HEIDA en GORDIJN, 1978

Tabel 22. Regiokenmerken, door de huishoudens van belang geacht bij het bepalen van de woonvoorkeursregio, en het percentage van de huishoudens dat voor deze kenmerken belangrijke regionale verschillen aanwezig achtte (HEIDA en GORDIJN, 1978)

Regiokenmerk	% huishoudens dat belangrijke verschillen waarnam
1. de mate van stedelijkheid van een regio	95
2. de landschappelijke kenmerken van een regio	92
3. de kwaliteit van het fysisch milieu in een regio (afwezigheid van lucht- en waterverontreiniging en van geluidshinder)	89
4. de kenmerken van de woningmarkt in een regio (huur- en koopprijzen)	68
5. de mogelijkheden in een regio voor het leggen van sociale kontakten (aanwezigheid van kennissen, familie, mentaliteit van de bevolking)	33

Met betrekking tot de eerste drie regiokenmerken in tabel 22 achtte de overgrote meerderheid van de huishoudens dermate belangrijke verschillen tussen de regio's aanwezig, dat dit van invloed was op hun woonvoorkeuren. Daarbij bleek overigens wel de huidige woonregio van het huishouden van belang. Huishoudens in zeer stedelijke regio's noemden significant vaker dan het totaal van de huishoudens kenmerken van de woningmarkt en de aanwezigheid van stedelijke voorzieningen belangrijk. Door deze groep werden de kwaliteit van het fysisch milieu en de landschappelijke kenmerken van de regio minder vaak dan gemiddeld belangrijk genoemd. De voorkeuren van huishoudens, woonachtig in een landelijke regio, vertoonden juist het omgekeerde beeld.

Om na te kunnen gaan of en in hoeverre het belang dat gehecht wordt aan de vijf genoemde regiokenmerken tot uitdrukking komt in de regionale woonvoorkeuren is kennis noodzakelijk omtrent het beeld dat de huishoudens hebben van de regionale verschillen in deze kenmerken in Nederland. Om inzicht te krijgen in de waargenomen regionale verschillen met betrekking tot het kenmerk 'stedelijkheid' is gevraagd naar de 5 meest, respectievelijk de 5 minst stedelijke regio's. Bij de andere 4 kenmerken is analoog gevraagd naar de 5 regio's die op grond van dat kenmerk het meest respectievelijk minst aantrekkelijk werden gevonden als de woonregio. In de figuren 6a, b, c en d zijn de verschillen tussen de regio's met betrekking tot de eerste vier kenmerken, zoals ervaren door de huishoudens, in kaart gebracht. Het percentage dat het vijfde kenmerk van belang vond (zie tabel 22) was te laag om daarmee significante verschillen aan te kunnen geven. Uit de figuren blijkt wel dat de percepties van de regio's voor de verschillende kenmerken onderling niet onafhankelijk zijn. De correlaties tussen de regiokenmerken, zoals ervaren door de respondenten, zijn weergegeven in tabel 23. De perceptie van de stedelijkheid van een regio blijkt een sterke - negatieve - correlatie te vertonen met de perceptie van de kwaliteit van het fysisch milieu en de aantrekkelijkheid van de woningmarkt in die regio.

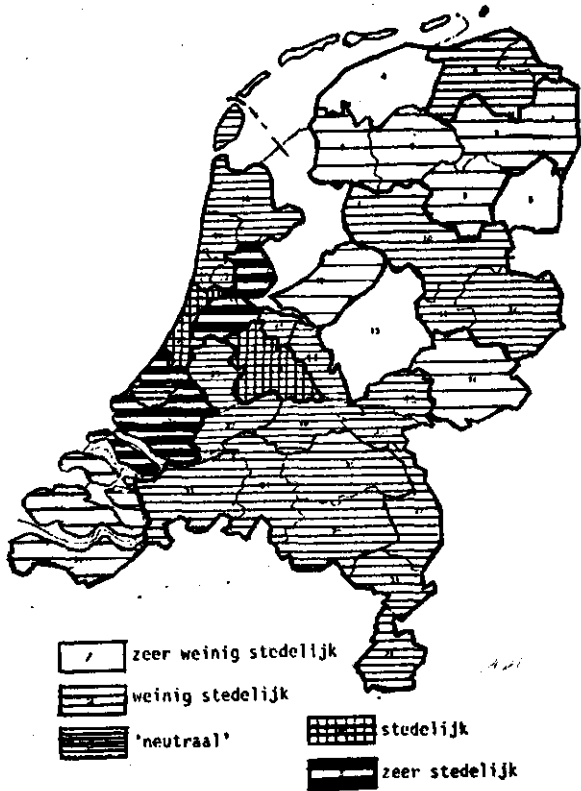

Fig. 6a. Gepercipieerde stedelijkheid van de regio's

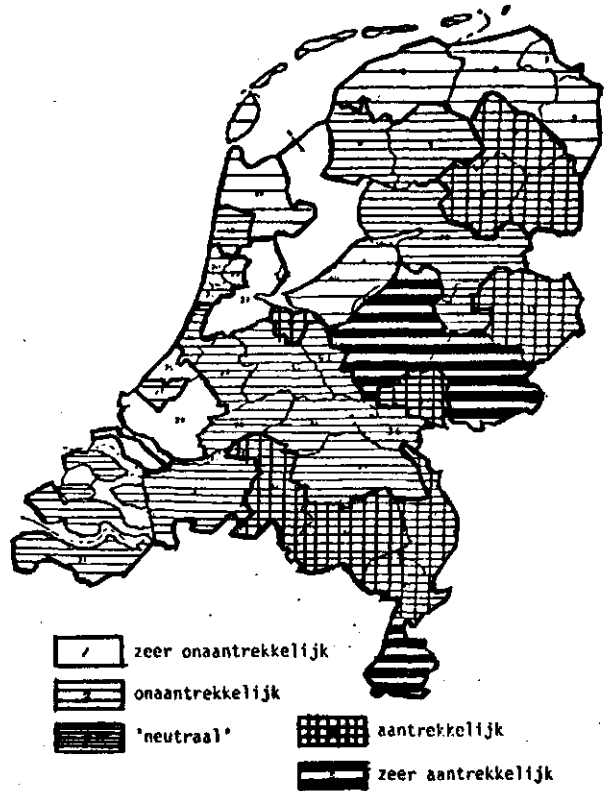

Fig. 6b. Gepercipieerde landschappelijke aantrekkelijkheid van de regio's

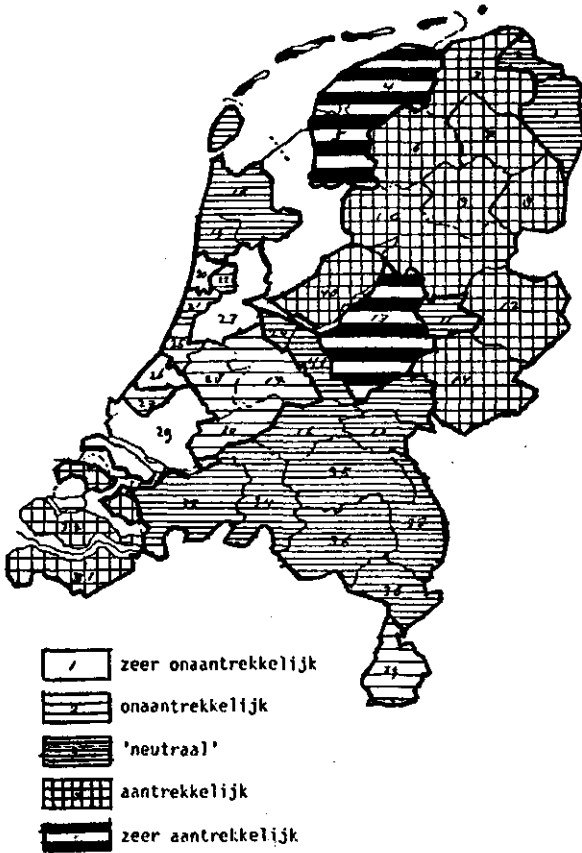

Fig. 6c. Gepercipieerde kwaliteit van het fysisch milieu van de regio's

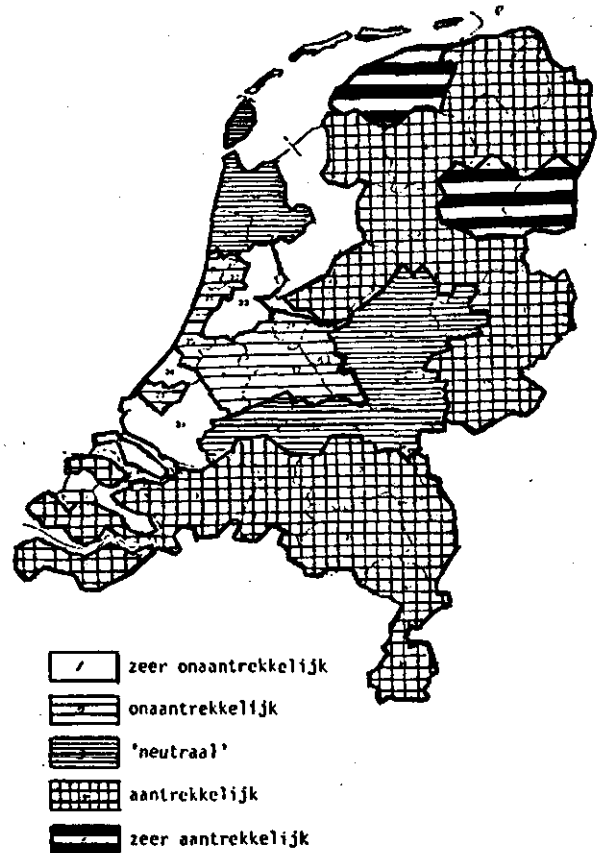

Fig. 6d. Gepercipieerde aantrekkelijkheid van de woningmarkt in de regio's

Tabel 23. De korrelatie tussen de perceptiekores voor de verschillende regiokenmerken, per regio.

Basissteekproef (N = 1773)

	Mate van stedelijkheid	Aantrekkelijkheid landschap	Kwaliteit van het fysisch milieu	Aantrekkelijkheid woningmarkt	Waardering mentaliteit
Mate van stedelijkheid	1,00				
Aantrekkelijkheid landschap	-0,57	1,00			
Kwaliteit fysisch milieu	-0,94	0,53	1,00		
Aantrekkelijkheid woningmarkt	-0,93	0,63	0,89	1,00	
Waardering mentaliteit	-0,24	0,72	0,32	0,26	1,00

Bron: HEIDA en GORDIJN, 1978

Er is sprake van een 'afstandseffekt' in de perceptie: de bekendheid met kenmerken van de regio's neemt af naarmate die regio's op grotere afstand van de woonprovincie zijn gelegen. De dichtbijgelegen regio's worden daardoor eerder als onaantrekkelijk en - vooral - als aantrekkelijk genoemd dan regio's op grotere afstand.

In het onderzoek is getracht om de gekonstateerde percepties van de regionale verschillen terug te voeren tot statistische indicatoren voor regionale verschillen. In tabel 24 is een aantal van de belangrijkste verklarende statistische indicatoren aangeduid.

Kwam in het voorgaande met name naar voren welke regiokenmerken een rol spelen bij de woonvoorkeuren en daarmee van invloed zijn op de richting van een eventuele migratiegeneigdheid, de vraag blijft hoe groot de mate van geneigdheid tot interregionale migratie is als gevolg van deze voorkeuren. Deze zogenaamde migratiekans is uiteraard niet uitsluitend afhankelijk van de woonvoorkeuren van huishoudens; andere factoren - bijvoorbeeld de arbeidsmarktsituatie - spelen een rol die minstens zo belangrijk is.

Tabel 24. Enkele van de statistische indicatoren die samenhangen met door de huishoudens gepercipieerde regionale verschillen

Regiokenmerk	Statistische indikator	Korrelatie met perceptie
Mate van stedelijkheid	- aantal inwoners centrale regiokern	+0,87
	- gewogen urbanisatiegraad	+0,78
Landschappelijke aantrekkelijkheid	- oppervlakte bos als % van regio-oppervlak	+0,47
	- bevolkingsdichtheid	-0,36
Kwaliteit fysisch milieu	- aantal werknemers chemische industrie	-0,63
	- SO ₂ -gehalte bij meetpunten in de regio	-0,45
Aantrekkelijkheid woningmarkt	- bevolkingsdichtheid regio	-0,80
	- percentage woningleegstand	+0,22

Bron: HEIDA en GORDIJN, 1978

Het blijkt dat 81% van de huishoudens de kans dat zij binnen 5 jaar van woonregio zouden veranderen kleiner dan 50% schatten; zie tabel 25. Uit de tabel blijkt dat 67% van de respondenten (1174 van de 1749) aangeeft voorkeur te hebben voor het wonen in de eigen regio. Het feit of de woonregio al dan niet de voorkeursregio vormt heeft een duidelijke invloed op de geschatte migratiekans. Van de huishoudens, wonend in de regio van voorkeur acht 91% (67 + 24) de kans op interregionale migratie kleiner dan 50%; voor de huishoudens met een voorkeur voor een andere regio bedroeg dit percentage 59 (29 + 30).

Migratie naar de voorkeursregio in die gevallen waar de woonregio niet de voorkeursregio vormt zou ertoe leiden dat het aantal huishoudens in de zeer stedelijke regio's zou afnemen met 36%. De meer landelijke regio's zouden een sterke groei te zien geven; zie tabel 26.

Meer 'realistisch' is het alleen die huishoudens in de beschouwing te betrekken die het niet onwaarschijnlijk achten te gaan migreren

Tabel 25. De relatie tussen de geschatte migratiekans van de huishoudens en de vraag of hun voorkeursregio gelijk is aan hun huidige woonregio, in procenten
Basissteekproef (N = 1773)

Geschatte migratiekans	Voorkeursregio:		
	gelijk aan woonregio	niet gelijk woonregio	totaal
Blijft vrijwel zeker wonen	67.	29.	55.
Kans op blijven wat groter	24.	30.	26.
Kansen even groot of weet niet	6.	22.	12.
Kans op migratie wat groter	1.	10.	4.
Migreert vrijwel zeker	1.	8.	3.
Totaal aantal huishoudens	1174	575	1749*

*24 huishoudens noemden geen voorkeursregio

Bron: HEIDA en GORDIJN, 1978

Tabel 26. Het effect van realisatie van de regionale woonvoorkeuren op het aantal huishoudens in regio's met verschillende stedelijkheid
Basissteekproef (N = 1773)

Stedelijkheid regio	Aant. huish. in basissteekproef	Aant. huish. met voorkeur voor regio met andere mate van stedelijkheid	Aant. huish. wonend in regio met andere stedelijkh. met voorkeur voor deze mate van stedelijkheid	Effekt van realisatie op aantal huishoudens
1. zeer landelijk	225	32	103	+32%
2. landelijk	530	118	173	+10%
3. stedelijk	550	108	151	+ 8%
4. zeer stedelijk	468	197	28	-36%
Nederland totaal	1773	455	455	-

Bron: HEIDA en GORDIJN, 1978

(migratiekans binnen 5 jaar \geq 50%); in de schatting van de migratiekans door de respondent spelen dan ook factoren buiten de woonsfeer een rol (b.v. arbeidsmarktsituatie). Niettemin blijft dan hetzelfde beeld van tabel 26 bestaan, zij het dat de 'effekten' ongeveer gehalveerd worden.

Het effect dat realisering van de woonvoorkeuren door deze laatste groep zou hebben op de verdeling van de huishoudens over de provincies is weergegeven in tabel 27.

Tabel 27. Het effect van realisatie van de regionale woonvoorkeuren door huishoudens die het niet onwaarschijnlijk achten dat ze de komende 5 jaar van woonregio veranderen, op de spreiding van de huishoudens over de provincies

Basissteekproef (N = 1773)

Provincie	Aantal huishoudens in basissteekproef	Aant. huish. met voorkeur voor regio buiten provincie	Aant. huish. buiten provincie met voorkeur voor provincie	Effekt realisatie op aantal huishoudens
Groningen	79	12	7	- 6%
Friesland	77	5	8	+ 4%
Drenthe	51	4	18	+27%
Overijssel	120	12	7	- 4%
Gelderland	204	6	57	+25%
Utrecht	108	11	15	- 4%
Noord-Holland	299	32	21	- 4%
Zuid-Holland	422	71	4	-16%
Zeeland	49	3	5	+ 4%
Noord-Brabant	236	22	21	0%
Limburg	128	3	16	+10%
Zuidelijke IJsselmeerpolders	-	-	2	-
Totaal Nederland	1173	181	181	-

Bron: HEIDA en GORDIJN, 1978

5.5. S a m e n v a t t i n g

De resultaten van de diverse woonwensenonderzoeken wijzen bij gelijkblijvende voorwaarden op een voortzetting van de in eerdere paragrafen gesignaleerde trend in het spreidingspatroon van de bevolking, waarbij het deel van de bevolking woonachtig in relatief landelijke gebieden toeneemt ten koste van het bevolkingsaandeel van de stedelijke gebieden. Immers, over het geheel genomen, neemt bij oplopende grootte van de woonkern c.q. -gemeente de tevredenheid met de woonsituatie af (NSS- en CBS-onderzoek).

Op regionaal niveau gemeten (PSC-TNO onderzoek), heeft een meerderheid van de huishoudens een voorkeur voor een niet-stedelijke woonomgeving (tabel 21). Bij de diverse onderzoeksresultaten zijn een aantal kanttekeningen te plaatsen.

In de algemene (on-)tevredenheid met de totale woonsituatie blijkt de (on-)tevredenheid met de woning dominant (tabel 16). Bovendien is daarbij een deel van de ontevredenheid met de woonplaats afzonderlijk toch terug te voeren op een ontevredenheid met de woning (tabel 15). Een en ander duidt erop dat bij aanwezigheid van een woningaanbod in de relatief grote kernen, dat kwalitatief vergelijkbaar zou zijn met dat in de kleinere kernen, de spreiding van de ontevredenheid naar kerngrootte met de totale woonsituatie voor een niet onbelangrijk deel genivelleerd zou worden.

In de gegeven situatie echter spreekt 32% van de ondervraagden (NSS-onderzoek 1971) een voorkeur uit voor een kern die kleiner is dan de huidige woonplaats tegen 13% met een voorkeur voor een grotere woonkern (tabel 19).

Bij de huishoudens met een voorkeur voor een kleinere kern blijken de relatief jonge gezinnen sterker vertegenwoordigd (tabel 20). Wellicht dat op langere termijn het percentage van de bevolking met een voorkeur voor wonen in een kleinere kern daarom wat zal afnemen, wanneer het aandeel van de jonge gezinnen in de bevolking terugloopt. Niettemin blijft voor alle gezinsfasen gelden dat het percentage van de huishoudens met een voorkeur voor een kleinere woonkern dan die welke men bewoont, groter is dan het percentage met een voorkeur voor een grotere woonkern.

De CBS- en PSC-TNO-onderzoekingen geven tevens informatie over de migratiekans, met andere woorden de mate waarin geuite woonvoorkeuren ook werkelijk leiden tot migratie naar een woonplaats of -regio van voorkeur in de zienswijze van de respondent.

Het valt op dat in vrij korte tijd (1974-1977) relatief grote veranderingen optreden in de mate van verhuisgeneigdheid, waarbij overigens de spreiding naar gemeentegrootte in grote lijnen gelijk blijft (tabel 20). In 3 jaar tijd neemt de totale verhuisgeneigdheid in Nederland af (als gevolg van de algemene economische situatie?) wat met name tot uiting komt in een daling van de verhuisgeneigdheid in gemeenten met meer dan 100 000 inwoners en de categorie 5000-10 000 inwoners. Het is dan ook de vraag of op regionaal niveau (PSC-TNO-onderzoek, enquête gehouden in 1975/'76) de migratiekansen, zoals door de huishoudens geschat (tabel 25) hetzelfde beeld blijven vertonen.

De migratiekans buiten beschouwing latend, zou realisatie van de uitgesproken regionale woonvoorkeuren leiden tot een toename van 42% van het aantal huishoudens in de landelijke tot zeer landelijke regio's en een afname van 28% in de stedelijke tot zeer stedelijke regio's (tabel 26).

6. SPREIDING VAN STEDELIJKE BEDRIJVIGHEID

6.1. A l g e m e e n

In hoofdstuk 2 is het verstedelijkingsproces in het landelijk gebied beschreven zoals dit tot uiting komt in de groei van de inwonertallen van plattelandsgemeenten c.q. kleine kernen en een afnemend bevolkingsaandeel van stedelijke gemeenten c.q. grote woonkernen. In hoofdstuk 3 werd aandacht besteed aan een bijzondere vorm van niet-agrarische bewoning in het landelijk gebied bij bespreking van het fenomeen 'tweede woning'. In hoofdstuk 4 werd apart ingegaan op de aankoop van bestaande 'plattelandseigen' bebouwing door huishoudens zonder functionele binding met het landelijk gebied, de 'verborgen suburbanisatie'. In genoemde hoofdstukken stond centraal het grondgebruik in het landelijk gebied voor diverse vormen van bewoning als onderdeel van een zich voltrekkend proces van verstedelijking. Naast het wonen zou een beschrijving van de ontwikkeling en spreiding van de diverse vormen van bedrijvigheid - industrie, handel en transport, overige dienstensektor - waarbij geen sprake is van een functionele binding met het landelijk gebied het beeld van de verstedelijking volledig maken. Een uitputtende beschrijving van veranderingen in het vestigingspatroon en de ontwikkeling van deze stedelijke vormen van grondgebruik zou in het kader van deze verkenning te ver voeren.

Gegeven echter het belang van deze vormen van stedelijke bedrijvigheid voor ontwikkelingen in het landelijk gebied, enerzijds vanwege het toenemend ruimtebeslag buiten de stedelijke gebieden en anderzijds vanwege de samenhang met het wonen, zal in het kort stil worden bestaan bij veranderingen ten aanzien van een aantal vestigingsplaatsfactoren, van belang voor de diverse soorten van bedrijvigheid.

6.2. V e r a n d e r i n g v a n l o k a t i e f a k t o r e n

Met name in de eerste helft van de 60-er jaren was er sprake van arbeidsschaarste in de stedelijke regio's in het westen. Als gevolg van een sterke industriële expansie en groei van de dienstensektor oefende de stijgende vraag naar arbeidskrachten in het westen een ze-

kere rem uit op het tot stand komen van nieuwe bedrijfsvestigingen en -uitbreidingen daar. Een decentralisatie naar de minder verstedelijkte landsdelen was het gevolg, mede mogelijk gemaakt door de vooruitgang op het gebied van vervoer en communicatie. Een uitstoting van arbeidskrachten uit de landbouw en daarmee verruiming van de arbeidsmarkt in een aantal van deze regio's buiten het westen (o.a. het noorden) versterkte deze decentralisatietendens (ETI-Groningen, 1972; CPB, 1970). Daarna is vooral het ontbreken van voldoende (uitbreidings-)ruimte in de stedelijke centra het hoofdmotief gaan vormen voor verplaatsing naar, c.q. uitbreiding of vestiging in minder stedelijke gebieden in Nederland*.

In een SISWO-onderzoek (REININK, 1970) naar migratiemotieven van bedrijven in de periode 1950-1962 kwam deze faktor nog op de tweede plaats na 'redenen betreffende de arbeidsmarkt'. Het betrof hier 666 industriële bedrijven welke in de betreffende periode gedeeltelijk of geheel intergemeentelijk werden verplaatst; migratie van bedrijven naar randgebieden van de vestigingsgemeente, waarbij juist motieven betreffende ruimte en bereikbaarheid een grote rol zullen spelen, bleef buiten beschouwing.

PELLENBARG (1977) maakte een dergelijk onderscheid tussen bedrijfsmigratie over korte afstand (industriële suburbanisatie rond stedelijke agglomeraties) en over lange afstand. In de periode 1950-1970 gold volgens Pellenbarg voor de industriële suburbanisatie de faktor 'bedrijfsruimte' als overheersend vertrek- en hervestigingmotief, terwijl voor de lange-afstands-migratie de faktor arbeid de hoofdrol speelde. De aanwezigheid van voldoende ruimte met tevens mogelijkheden voor bedrijfsvergroting in de toekomst heeft als lokatiefaktor aan gewicht gewonnen; van een kostenfaktor (de m^2 -prijs van bouwgrond c.q. industrieterrein) is deze in veel gevallen geworden tot een konditionele lokatiefaktor (beschikbaarheid van gronden; WINKELMANS, 1973).

*Het afnemend belang van arbeidsaanbod als lokatiefaktor is deels een conjunktuur-gebonden verschijnsel en deels structureel van aard; conjunktuur-gebonden waar bij een algemene ontspanning op de arbeidsmarkt de prikkel tot deconcentratie wegvalt en structureel, waar door een proces van kapitaalsintensivering (met name in de industrie) deze faktor blijvend ondergeschikt wordt.

In recent onderzoek (SLOB, 1976) bleken niet alleen de omvang maar ook de situering van bedrijfsterrein of -ruimte lokatiekenmerken van primair belang te zijn. Het betrof hier een enquête-onderzoek onder 166 bedrijven, zowel produktie-, groothandels-, transport- en zakelijke dienstenverlenende bedrijven, die zich na 1962 hebben gevestigd in een aantal stedelijke regio's in Nederland. Naast factoren als 'voldoende en geschikte bedrijfsruimte' bleek voor vrijwel alle bedrijven de bereikbaarheid van de lokatie per auto voor personeel en bezoekers een zeer belangrijke lokatiefactor te vormen. Naarmate de frequentie van aan- en afvoer van goederen hoger is en het aantal m² vloeroppervlak per werknemer groter is hebben bedrijven eerder de neiging perifeer gelegen bedrijfsterreinen (stadsrand) te kiezen als vestigingsplaats, welke doorgaans goed bereikbaar zijn voor partikulier vervoer, maar matig tot slecht bereikbaar per openbaar vervoer.

In dezelfde lijn liggen de bevindingen van een onderzoek naar vestigingsplaatsmotieven, uitgevoerd door de gemeente Zoetermeer (OLDEN e.a., 1979) onder 30 bedrijven welke zich na 1970 in de gemeente hebben gevestigd: de faktor ruimtegebrek op de vorige vestigingsplaats vormde het belangrijkste motief voor de verplaatsing, gevolgd door de faktor 'bereikbaarheid'.

Betreffen deze twee laatste onderzoeken uitsluitend bedrijfsvestigingen in stedelijke regio's, het onderzoek naar bedrijfsmigratie door PELLENBARG (1977) beperkt zich hier niet toe. Het betrof onder meer een onderzoek naar migratiemotieven van 50 bedrijven uit de sectoren industrie, groothandel, vervoer - opslag - communicatie en zakelijke dienstverlening, welke in 1974 en 1975 verplaatst zijn. Ook Pellenbarg komt tot de konklusie dat voor deze bedrijven de faktor 'bedrijfsruimte' het primaire vertrek- en vestigingsmotief vormde voor de onderzochte bedrijven met op de tweede plaats de faktor 'organisatorische redenen' en 'bereikbaarheid'.

De verplaatsing van de bedrijven kwam veelal neer op een proces van suburbanisatie van bedrijvigheid: de verplaatsingsafstand bedroeg in 2/3 van de gevallen minder dan 40 km. Naast de wens om zo min mogelijk afzetmogelijkheden te verliezen, vormde met name de wens om het eigen personeel te behouden de reden voor verplaatsing over een zo kort mogelijke afstand. In tegenstelling tot de situatie in de

jaren '60 werken de arbeidsmarktverwijzingen dus eerder remmend op de bedrijfsmigratie. Lange-afstandsmigratie van bedrijven doet zich nauwelijks meer voor. De agglomeratiebinding is bepalend voor het bedrijfsmigratiepatroon: voornamelijk een reallokatie binnen het westelijk agglomeratiegebied, leidend tot vestiging in stadsranden of sub-urbane kernen. Waar nog migratie van bedrijven over langere afstand plaatsvindt, is deze gericht op de provincies Gelderland en Noord-Brabant.

6.3. B e d r i j f s m i g r a t i e ; g e m e e n t e n v a n h e r k o m s t e n b e s t e m m i n g n a a r u r b a n i - s a t i e g r a a d

Bij bedrijfsverplaatsingen over langere afstand blijkt het landsdeel of de regio waar het bedrijf zich vestigt als totaal doorgaans minder stedelijk van aard. Dit verschil in verstedelijkingsgraad tussen de plaats van herkomst en de plaats van vestiging kan daarbij doorwerken tot op het niveau van gemeenten. Dit laatste konstateerde WEVER (1978) bij een onderzoek naar industriële bedrijfsverplaatsingen in de provincies Overijssel en Noord-Brabant in de periode 1950-1975. De verplaatsingen betroffen zowel emigratie, immigratie als interne migratie van bedrijven, binnen de provincie. Intragemeentelijke verplaatsingen bleven ook hier buiten beschouwing. Wanneer de gemeenten van herkomst en vestiging naar urbanisatiegraad worden vergeleken, blijkt dat er bij de door immigratie gekreëerde arbeidsplaatsen zowel in Overijssel als in Noord-Brabant sprake is van een verschuiving naar minder stedelijke gemeenten; zie tabel 28.

Het migratiepatroon duidt op een verschuiving naar de minder geurbaniseerde gemeenten. Weliswaar domineren ook bij de gemeenten van bestemming de C-gemeenten, het aandeel in het totaal van de gemeenten is echter afgenomen. Met name in Noord-Brabant is dit het geval. Voor de vestigers in Overijssel geldt dat het aandeel van de A-gemeenten aan de bestemmingszijde ruim tweemaal zo groot is als het aandeel van de A-gemeenten aan herkomstzijde. In Noord-Brabant zijn het juist de B-gemeenten waar het aandeel is toegenomen. Het tussen de beide provincies optredende verschil in de positie van de B-gemeenten hangt

Tabel 28. Herkomst en bestemming van de bij immigratie betrokken arbeidsplaatsen in Overijssel en Noord-Brabant in de periode 1950-1975; gemeenten van herkomst en bestemming onderscheiden naar urbanisatiecategorie (WEVER, 1978)

	Herkomst						Bestemming							
	absoluut				%		absoluut				%			
	A	B	C	tot.	A	B	C	A	B	C	tot.	A	B	C
Overijssel	555	630	1745	2930	19	21	60	1245	280	1550	3075	41	9	50
N-Brabant	655	1060	6015	7730	8	14	78	655	3055	3695	7405	9	41	50

daarmee samen dat Overijssel en Noord-Brabant relatief wel ongeveer evenveel A-gemeenten bezitten, maar Overijssel relatief meer C-gemeenten heeft en Noord-Brabant meer B-gemeenten.

De interne migratie binnen de twee provincies geeft een beeld, vergelijkbaar met dat van de immigratie; zie fig. 7. In deze figuur is het totaal aantal bij interne migratie betrokken arbeidsplaatsen per provincie op 100 gesteld; de getallen in cirkels betreffen de percentages arbeidsplaatsen waarbij het bedrijf verplaatst wordt naar een gemeente van dezelfde urbanisatiecategorie. In feite is het suburbanisatieproces nog sterker dan uit tabel 28 en fig. 7 blijkt: intragemeentelijke verplaatsingen van bedrijven naar de stedelijke randzones zijn buiten beschouwing gebleven.

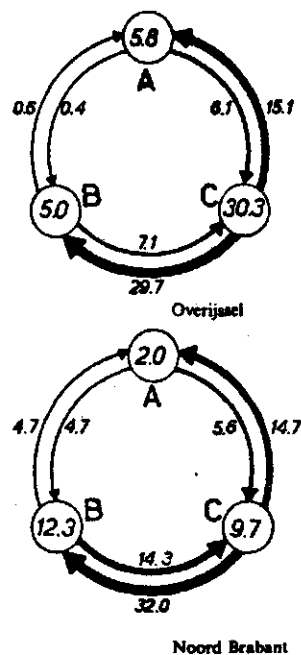

Fig. 7. Arbeidsplaatsen, welke betrokken zijn bij interne bedrijfsmigratie in Overijssel en Noord-Brabant (1950-1975); percentages arbeidsplaatsen bij vestiging in een gemeente met dezelfde urbanisatiegraad (getallen in cirkels) dan wel met een andere urbanisatiegraad (getallen bij pijlen) dan de herkomstgemeente. Bron: WEVER, 1978

7. SAMENVATTING

Hoewel cijfers op het niveau van kernen een minder globaal onderscheid toelaten tussen - relatief - landelijke en stedelijke gebieden, is men niettemin vanwege de beschikbaarheid van het statistisch materiaal veelal aangewezen op cijfermateriaal, verzameld op gemeentenniveau. Daarbij biedt een indeling van de gemeenten naar urbanisatiegraad volgens CBS-definitie wel de mogelijkheid tot een gedifferentieerd onderscheid - meerdere categorieën op grond van meerdere criteria -, maar deze indeling is alleen te maken c.q. aan te passen op basis van volkstellingsgegevens.

Voor een indeling van de gemeenten naar grootte en bevolkingsdichtheid (RPD) zijn wel jaarlijks cijfers beschikbaar. Uit het beschikbare materiaal blijkt dat het bevolkingsaandeel van de relatief landelijke gemeenten in de jaren '60 duidelijk is toegenomen ten koste van de meer stedelijke gemeenten. Na 1970 zet dit verstedelijkingsproces in de oorspronkelijk landelijke gemeenten zich versterkt voort. Deze groei van het bevolkingsaandeel van landelijke gebieden wordt bevestigd wanneer de bevolking van het landelijk gebied gelijk gesteld wordt aan de bevolking woonachtig in kleine kernen (<4000 inwoners) en verspreide bebouwing. Binnen de categorie kleine kernen vormt de groep met minder dan 500 inwoners hierop een uitzondering; bijna de helft van deze 'kleinste kernen' geeft een achteruitgang in inwonertal te zien. Voor de periode na 1971 zijn geen landelijke overzichten beschikbaar van de inwonertallen van kernen naar grootteklasse.

Ruimtelijk gaat de verstedelijking in het landelijk gebied naast de bouw van aantallen nieuwe woningen als hoofdverblijf gepaard met de bouw en/of het gebruik van nieuwe respectievelijk bestaande woningen voor rekreatief verblijf: de 'tweede woning'. Tussen 1966 en 1976 is het aantal tweede woningen (volgens CBS-definitie) bijna viervoudigd tot een totaal van 15 700. De provincies Zeeland en Friesland te samen nemen hiervan al meer dan de helft voor hun rekening. Het zijn de kleinere kernen in kleine gemeenten welke de grootste percentages tweede woningen tellen: de percentages tweede woningen op het totale woningbestand nemen af met oplopende grootteklassen van

gemeenten. Het blijkt eveneens dat het percentage langdurige woningleegstand (10 maanden of langer; tweede woningen niet meegerekend) het hoogst is in de kleinere kernen (gemeenten) en afneemt met oplopende grootteklasse. Een en ander duidt op een positief verband tussen het voorkomen van kleine kernen (gemeenten), langdurige woningleegstand en het percentage tweede woningen in de gemeente. Langdurige leegstand duidt op een ruim en relatief goedkoop woningaanbod: het kopen van woningen voor gebruik of verhuur voor recreatieve doeleinden is in dergelijke situaties financieel aantrekkelijk.

Daarnaast zijn de 'recreatieve aantrekkelijkheid' van het gebied, de afstand tot grote woonconcentraties en het beleid, dat in deze gevoerd wordt door gemeente en/of provincie factoren, welke bepalend zijn voor de spreiding van aantallen tweede woningen.

Woon- en bedrijfsruimten in kleine kernen en het buitengebied, welke aanvankelijk voor landelijke doeleinden zijn opgetrokken, worden door niet-landelijk gebonden huishoudens aangekocht niet alleen voor recreatieve bewoning, maar ook - in de meerderheid van de gevallen - voor permanente bewoning. Anders dan bij nieuwbouw in het landelijk gebied gaat deze vorm van suburbanisatie nauwelijks met zichtbare veranderingen gepaard: 'verborgen suburbanisatie'.

Naast kwaliteit en omvang van het regionale woningaanbod is het met name de bereikbaarheid van de regio vanuit de Randstad welke bepalend is voor de prijzen die hiervoor betaald worden. Voor alle regio's geldt niettemin dat een aanzienlijke stijging heeft plaatsgevonden van de verkoopprijs van voormalige agrarische woon- en bedrijfspanden. Bedraagt in 1967 de marktwaarde gemiddeld slechts 75% van de agrarische gebruikswaarde, zoals betaald door SBL, na 1969 stijgt de marktwaarde uit boven de agrarische gebruikswaarde, waarbij deze in het midden van de jaren '70 zelfs tweemaal zo groot is geworden.

Zoals uit de diverse landelijke woonwensenonderzoeken naar voren komt, is op basis van de woonvoorkeuren van de huishoudens geen daling te verwachten in de gekonstateerde trend van groei van het bevolkingsaandeel in de relatief landelijke gebieden en afname van het deel in de stedelijke gebieden. Integendeel: de woonsatisfactie neemt af en de verhuisgeneigdheid neemt toe met oplopende kerngrootte. Overigens dient hierbij wel aangetekend te worden dat een deel van de (on)tevren-

denheid met de woonplaats terug te voeren is op een (on)tevredenheid met de woning en de direkte woonomgeving. Bovendien blijkt de algemene verhuigeneigdheid een weinig konstant gegeven. Tussen 1974 en 1977 is sprake van een afname van de algemene verhuigeneigdheid.

Op regionaal niveau zou een realisering van de woonvoorkeuren tot effekt hebben dat het aantal huishoudens in de zeer landelijke, landelijke en stedelijke regio's toeneemt met respectievelijk 32%, 10% en 8% en het aantal huishoudens in de zeer stedelijke regio's met 36% afneemt.

Het verstedelijkingsproces, zoals zich dat voltrekt in landelijke gebieden, beperkt zich niet tot het wonen. Diverse vormen van bedrijvigheid, zonder een funktionele binding aan het landelijk gebied en daarmee tot voor kort representanten van typisch stedelijk grondgebruik, vestigen zich door een gebrek aan ruimte en slechte bereikbaarheid binnen de bebouwde kom van de stad in stedelijke randzones of sub-urbane kernen. Omvang en situering van bedrijfsterrein of -ruimte zijn voor tal van bedrijfsklassen lokatiefactoren van primair belang geworden.

Bij bedrijfsmigratie in en naar de provincies Overijssel en Noord Brabant blijken de gemeenten van bestemming in het merendeel van de gevallen een lagere graad van urbanisatie te bezitten dan de gemeenten van herkomst.

LITERATUUR

- ATZEMA, A., 1978. Kleine kernen nader bekeken. Doktoraal-skriptie, Groningen.
- CENTRAAL BUREAU VOOR DE STATISTIEK, 1960. 13e Algemene volkstelling. Deel 2. Bevolking van de gemeenten en onderdelen van gemeenten.
- CENTRAAL BUREAU VOOR DE STATISTIEK, 1964. Typologie van de Nederlandse gemeenten naar urbanisatiegraad 31 mei 1960.
- CENTRAAL BUREAU VOOR DE STATISTIEK, 1970 en 1975. Onderzoek niet bewoonde woningen.
- CENTRAAL BUREAU VOOR DE STATISTIEK, 1975. De leefsituatie van de Nederlandse bevolking 1974, deel 1 kerncijfers.
- CENTRAAL BUREAU VOOR DE STATISTIEK. De leefsituatie van de Nederlandse bevolking 1977. Cijfers woonsatisfactie naar gemeentegrootte en urbanisatiegraad.
- CENTRAAL BUREAU VOOR DE STATISTIEK, 1977. Bevolking der gemeenten van Nederland op 1 januari 1977.
- CENTRAAL PLANBUREAU, 1970. De Nederlandse economie in 1973, deel 1.
- DERDE NOTA OVER DE RUIMTELIJKE ORDENING, 1977. Deel 2d: Verstedelijkingsnota, regeringsbeslissing met nota van toelichting.
- DERDE NOTA OVER DE RUIMTELIJKE ORDENING, 1977. Deel 3a: Nota landelijke gebieden, beleidsvoornemen.
- ECONOMISCH TECHNOLOGISCH INSTITUUT GRONINGEN, 1972. Jaarverslag 1971.
- GROOT, J.P., 1972. Kleine plattelandskernen in de Nederlandse samenleving: schaalvergroting en dorpsbinding. Dissertatie Landbouwhogeschool, Wageningen.
- HEIDA, H.R. en H.E. GORDIJN, 1978. Regionale woonvoorkeuren. Planologisch Studiecentrum TNO, Delft.
- MAATMAN, G.H., 1975. Studienota leefbaarheid kleine kernen: een bijdrage aan de discussie. Stafbureau Algemene Planning, Ministerie van CRM.
- MINISTERIE VAN VOLKSHUISVESTING EN RUIMTELIJKE ORDENING, 1974. Onderzoek naar woonmilieus, studierapporten RPD, nr. 1.
- OLDEN, H. R.H. KRAGT en J.P.J.Ph. MENGER, 1979. Donorstad en groeikern; huwelijk van geven en nemen. Stedebouw en Volkshuisvesting, maart 1979.

- PELLENBARG, P.H., 1977. *Bedrijfsmigratie in Nederland, een onderzoek naar migratiemotieven en hun betekenis voor regionale ontwikkeling. Deel 2: Onderzoeksresultaten.* Geografisch Instituut Rijksuniversiteit Groningen.
- PLANOLOGISCH STUDIECENTRUM VAN DE RIJKSUNIVERSITEIT GRONINGEN en het INSTITUUT VOOR CULTUURTECHNIEK EN WATERHUISHOUDING, 1979. *Streekdorpen en lintbebouwing in de provincie Groningen. Regionale Studies 14,* ICW, Wageningen.
- PROVINCIALE PLANOLOGISCHE DIENST FRIESLAND, 1976. *Nadere bewerking van de bevolkingsontwikkeling van de provincie Friesland 1960-1975. Nota nr. 224.*
- PROVINCIE GRONINGEN, 1978. *Beleidsnota Kleine Kernen.*
- REININK, G.J., 1970. *Industriële bedrijfsmigratie in Nederland in de jaren 1950-1962, een onderzoek naar verplaatsingsfactoren.* Stichting Interuniversitair Instituut voor Sociaal Wetenschappelijk Onderzoek (SISWO).
- RIJKSPLANOLOGISCHE DIENST, 1977. *Ruimtelijke vraagstukken van de landelijke gebieden, een analyse ten behoeve van het derde deel van de derde nota over de ruimtelijke ordening,* Den Haag.
- SLOB, G., 1976. *Bereikbaarheid als vestigingsplaatsfaktor voor bedrijven.* Planologisch Studiecendum TNO, Delft.
- THISSEN, F., 1976. *De spreiding van tweede woningen in Nederland, een multi-pele lineaire regressie-analyse.* Geografisch en Planologisch Instituut Vrije Universiteit, Amsterdam.
- THISSEN, F., 1978. *Second homes in The Netherlands.* Tijdschr. voor Economische en Sociale Geografie nr. 6.
- VELDMAN, J., 1978. *Een sociaal proces door ruimtelijke vorm: verborgen suburbanisatie in landelijke gebieden.* Geografisch Tijdschr. XII, nr. 4.
- VERWEIJ, E.J., 1978. *Onderzoek van de afdeling Bewoning Landelijke Gebieden, overwegingen en suggesties.* Notitie.
- 1979. *Mogelijke thema's van onderzoek op de afdeling Bewoning Landelijke Gebieden.* Nota ICW 1158, Wageningen.
- WEVER, E., 1978. *Industriële suburbanisatie: enkele gegevens voor Overijssel en Noord-Brabant.* Geografisch Tijdschr. XII, nr. 4.

WINKELMANS, W., 1973. De moderne havenindustrialisatie. Nederlands
Vervoerswetenschappelijk Instituut, Rijswijk.

IJKELENSTAM, G.F.P., 1973. Aantal en spreiding van diverse typen re-
creatieverblijven in Nederland. Nota ICW 757, Wageningen.